
<https://doi.org/10.18778/1644-857X.25.01.02>

ZBIGNIEW ANUSIK

UNIwersytet Łódzki / UNIVERSITY OF ŁÓDŹ

<https://orcid.org/0000-0002-5483-4970>

Dobra ziemskie wołyńskich kniaziów w Małopolsce właściwej do połowy XVII wieku

ABSTRACT

The Landed Estates of Princes from Volhynia in Lesser Poland Proper to the Mid-17th Century

This article examines the landed estates held by Lithuanian-Ruthenian princes from Volhynia within Lesser Poland proper, specifically the Kraków, Sandomierz, and Lublin voivodeships, between 1567 and the mid-17th century. The analysis takes as its chronological marker the marriage of the Voivode of Kiev, Konstanty Wasyl Ostrogski, to Zofia Tarnowska, which enabled him to acquire the estates of her late brother, Jan Krzysztof Tarnowski, Castellan of Wojnicz, who had died without issue. For many years, Ostrogski remained the only prince holding lands in Lesser Poland proper. In 1603, his estates passed to his sons, Princes Janusz and Aleksander. The elder, Janusz, Castellan of Kraków, significantly expanded his inherited holdings, while the estates of the younger brother, Aleksander, Voivode of Volhynia, were acquired by the Zamoyski family in 1621. Prince Janusz's entire estate was subsequently inherited by his grandsons, the Princes Zasławski. Their paternal grandfather, Janusz, Voivode of Volhynia, had also purchased properties in the region. Furthermore, Princes Jerzy and Krzysztof Zbaraski acquired extensive estates in the Kraków and Lublin voivodeships; however, the extinction of their line in 1631 led to these properties passing to the Warszycki family. By 1649, the only prince still holding estates in Lesser Poland proper was Władysław Dominik Ostrogski-Zasławski, great-grandson of Konstanty Wasyl Ostrogski, the second holder of the Ostróg entail, and Voivode

© by the author, licensee University of Łódź – University of Łódź Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding information: not applicable. **Conflicts of interests:** none. **Ethical considerations:** the authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication.

Declaration regarding the use of GAI tools: not used

Received: 2026-04-20. Verified: 2026-04-21. Revised: 2026-05-14. Accepted: 2026-05-20

of Kraków. It is noteworthy that estates in Lesser Poland were held only by representatives of the most powerful princely families, not only from Volhynia but from the entire Polish-Lithuanian Commonwealth.

Keywords: Lesser Poland proper, Volhynia, Lithuanian-Ruthenian princes, landed estates, the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th and 17th centuries, Ostrogski, Zasławski and Zbaraski families

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono stan posiadania pochodzących z Wołynia litewsko-ruskich kniaziów na terenie Małopolski właściwej, czyli w województwach krakowskim, sandomierskim i lubelskim w okresie od 1567 r. do połowy XVII w. Cezurę początkową wyznacza moment, kiedy to dzięki małżeństwu z Zofią Tarnowską wojewoda kijowski Konstanty Wasyl Ostrogski wszedł w posiadanie dóbr po zmarłym bezpotomnie bracie Zofii, kasztelanie wojnickim Janie Krzysztofie Tarnowskim. Przez długie lata Ostrogski był jedynym kniazem posiadającym dobra w Małopolsce właściwej. W 1603 r. majątki ojca przejęli książęta Janusz i Aleksander. Starszy z nich, kasztelan krakowski Janusz znacznie powiększył dobra odziedziczone po wojewodzie kijowskim. Dział młodszego z braci, wojewody wołyńskiego Aleksandra w 1621 r. przeszedł w ręce Zamoyskich. Wszystkie majątki księcia Janusza odziedziczyli z kolei jego wnukowie, książęta Zasławscy. Ich dziadek ojczysty, wojewoda wołyński Janusz również zakupił dobra na interesującym nas terenie. Duże dobra w województwach krakowskim i lubelskim nabyli też książęta Jerzy i Krzysztof Zbarascy. Wygaśnięcie tego rodu w 1631 r. sprawiło jednak, że ich małopolskie latyfundium przejęła rodzina Warszyckich. W 1649 r. jedynym kniazem posiadającym dobra w Małopolsce właściwej był już tylko prawnuk Konstantego Wasyla ks. Ostrońskiego, drugi ordynat ostrogski, wojewoda krakowski Władysław Dominik ks. Ostrogski-Zasławski. Warto również podkreślić fakt, że dobra w Małopolsce posiadali jedynie przedstawiciele najpotężniejszych rodów kniaziowskich nie tylko na Wołyniu, ale w całej Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: Małopolska właściwa, Wołyń, kniaziowie litewsko-ruscy, dobra ziemskie, Rzeczypospolita w XVI i XVII w., Ostrogscy, Zasławscy, Zbarascy

W dniu 27 maja 1569 r., kiedy to Zygmunt II August podjął decyzję o przyłączeniu Wołynia do Korony, była to dzielnica zdominowana przez wielką własność, przy czym trzeba od razu zaznaczyć, że wszystkie największe i najlepiej zagospodarowane latyfundia należały do kilku rodzin pochodzenia dynastycznego. Byli to kniaziowie Ostrogscy, Zasławscy, Zbarascy, Wiśniowieccy, Sanguszkowie, Czartoryscy i Koreccy. Oprócz wielkich dóbr na Wołyniu, książęta na Ostrogu mieli również rozległe posiadłości na ziemiach ukraińskich oraz na terenie okrojonego po unii lubelskiej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dobra na

Ukrainie pozyskali również Koreccy, Zbarascy i Wiśniowieccy. Ci ostatni zdobyli też majątki na Podolu. Kniaziowie na Zbarażu weszli z kolei w posiadanie dóbr położonych na Podlasiu oraz w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dobra w litewskiej części Rzeczypospolitej Obojga Narodów posiadali także Wiśniowieccy, jak również Sanguszkowie i Zasławscy. Dzieje większości wspomnianych tu latyfundiów są stosunkowo dobrze znane i nie będą stanowiły głównego nurtu naszych rozważań. W niniejszym artykule zajmiemy się bowiem problemem ekspansji wołyńskich kniaziów w kierunku zachodnim, na etniczne ziemie polskie. Przedmiotem naszych zainteresowań będą zatem dobra pozyskane przez wołyńskich dynastów na terenie Małopolski właściwej, a więc w województwach krakowskim, sandomierskim i lubelskim w okresie od pojawienia się tutaj pierwszego z nich, czyli od roku 1567 do połowy XVII w.¹

Pierwszym wołyńskim kniaziem, który wszedł w posiadanie dóbr ziemskich na terenie Małopolski właściwej, był Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1526–1608). Był on synem wojewody trockiego i hetmana wielkiego litewskiego Konstantego Iwanowicza (ok. 1460–1530) oraz jego drugiej żony, Aleksandry Olelkowiczówny ks. śluckiej (zm. 1563/1564). W początkach 1553 r. Ostrogski, wówczas marszałek ziemi wołyńskiej, ożenił się z Zofią Tarnowską (ok. 1534–1570), jedyną córką Jana Amora Tarnowskiego (1488–1561), kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego oraz Zofii Szydłowieckiej h. Odrowąż (zm. 1551). W chwili

¹ Por. A. Jabłonowski, *Wstęp*, [w:] *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VIII (*Ziemie ruskie. Wołyń i Podole*), wyd. idem, *Źródła dziejowe*, t. XIX, Warszawa 1889, s. 109–115; Z. Wojtkowiak, *Ostrogski Konstanty Iwanowicz*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. XXIV, Wrocław 1979, s. 488–489; M. Machynia, *Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman*, [w:] *PSB*, t. XXXIV, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992–1993, s. 503–504; T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń 1997, s. 16–21; idem, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2003, s. 43–44; I. Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007, s. 38–39, 58–59, 63–65, 84–87, 101–103, 106–112; Z. Anusik, *Latyfundi książąt Zbaraskich w XVI i XVII wieku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2009, R. VIII, nr 1, s. 17–77; idem, *Latyfundium książąt Koreckich w XVI i XVII wieku*, [w:] *Folwark – wieś – latyfundium. Gospodarstwo wiejskie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Muszyńska, S. Kazusek, J. Pielas, Kielce 2009, s. 57–81; idem, *Dobra ziemskie książąt Zbaraskich w XVI i XVII wieku*, [w:] idem, *Studia i szkice staropolskie*, Łódź 2010, s. 495–552; idem, *Latyfundium Koreckich w XVI i XVII wieku*, [w:] *ibidem*, s. 553–585; idem, *Własność ziemska w województwie wołyńskim w 1570 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, R. X, nr 1, s. 23–69.

ślubu z Tarnowską kniaź Konstanty Wasyl był właścicielem połowy ogromnego latyfundium należącego niegdyś do jego ojca. Drugą połową dóbr po hetmanie władała bowiem w tym czasie Beata z Kościeleckich h. Ogończyk (1515–1576), wdowa po kniaziu Eliażu (Ilii) Ostrogskim (zm. 1539), starszym, przyrodnim bracie (jego matką była zmarła w roku 1522 Tatiana ks. Holszańska) marszałka ziemi wołyńskiej. Warto w tym miejscu odnotować, że kniahini Beata była właścicielką trzeciej części dóbr po mężu, podczas gdy pozostałe dwie trzecie tego latyfundium należało do jej jedynej córki, kniaziówny Elżbiety (Halszki) Ostrogskiej (1539–1582). W dniu 1 kwietnia 1567 r. zmarł bezpotomnie w wieku trzydziestu lat kasztelan wojnicki Jan Krzysztof Tarnowski, jedyny syn hetmana Jana Amora i rodzony brat Zofii z Tarnowskich Ostrogskiej. Śmierć brata sprawiła, że Zofia stała się jedyną dziedziczką ogromnej fortuny swojego ojca. Przejęte przez Ostrogską w 1567 r. dobra składały się z 4 zamków, 5 miast, 115 wsi całych i 9 części wsi. Było to największe w owym czasie latyfundium magnackie w Koronie. Majątki Staresioło (zamek i 10 wsi), Tarnopol (miasto i 7 wsi), Tuchla i Skole (10 wsi) położone były w województwie ruskim. W tym samym województwie znajdowało się również miasto Przeworsk z przyległymi do niego 10 wsiami. Ten ostatni klucz majątkowy stanowił jednak dożywocie Zofii z Odrowążów (ok. 1540–1580), wdowy po Janie Krzysztofie Tarnowskim, która w 1574 r. wyszła ponownie za mąż za wojewodę sandomierskiego Jana ze Sztemberku Kostkę (1529–1581). Dobra przeworskie wróciły do Ostrogskich po śmierci Zofii Kostkowej w 1580 r.²

Na terenie Małopolski właściwej Zofia z Tarnowskich Ostrogska odziedziczyła przede wszystkim dobra w powiecie pilzneńskim województwa sandomierskiego, a więc rodowe gniazdo, miasto Tarnów z zamkiem oraz przyległe wsie: Przedmieście, Rzędzin, Klikowa,

² Por. H. Kowalska, *Kostka Jan ze Sztemberku*, [w:] *PSB*, t. XIV, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968–1969, s. 346–348; R. Żelewski, *Ostrogski Ilija (Eliasz)*, [w:] *PSB*, t. XXIV, s. 480–481; T. Chynczewska-Hennel, *Ostrogski Konstanty Wasyl*, [w:] *ibidem*, s. 489–490; W. Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985, s. 180–181, 218–226, 322–327; T. Kempa, *Konstanty Wasyl...*, s. 32–33, 50–51; *idem*, *Dzieje rodu...*, s. 53–61; Z. Anusik, *Głosa do dziejów rodu książąt Ostrogskich*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2008, R. VII, nr 1, s. 144–151, 156–159; *idem*, *Z dziejów rodu książąt Ostrogskich*, [w:] *idem*, *Studia i szkice...*, s. 425–432, 436–442; M. Lubczyński, *Tarnowski Jan (Jan Amor)*, [w:] *PSB*, t. LII, Warszawa-Kraków 2017–2019, s. 444, 446–448; *idem*, *Tarnowski Jan Krzysztof*, [w:] *ibidem*, s. 454–457.

Tarnowiec, Gumniska, Skrzyszów, Szynwałd, Zalasowa, Łękawica, Trzemeszna, Poręba, Nowodworze, Łękawka, Podgrodzie, czyli Zawada, Wierzchosławice, Ostrów, Gosławice, Komorów, Mikołajowice, Sierachowice, Łukanowice, Zgłobice (część) i Zakrzów. W tym samym powiecie leżały wsie Wiewiórka, Borowa, Jażwiny, Zassów, Mokre, Nagoszyn, Korzeniów, Wolica, Róża, Żdzary i Czarna oraz Krzyż (połowa), Pawężów (połowa), Śmigłno, czyli Wola (połowa), Lisia Góra (połowa), Żukowice (połowa) i Luszowice. W powiecie sandomierskim na schedę Zofii Ostrogskiej składały się miasta Opatów i Ćmielów z zamkiem oraz wsie Jurkowice, Okalina, Łężyce, Biskupice, Zochcin, Jałowęsy, Bukowiany, Tudorów, Wojnowice, Ruszkowice, Czerwona Góra, Janków, Wola Jankowska, Grodziec, Krzczonowice (część), Glinka, Przepaść, Podgrodzie, Nietulisko Małe, Stoki i Czermin. W powiecie proszowskim województwa krakowskiego Ostrogska objęła w posiadanie wsie Krzyszkowice, Szczepanowice, Polanowice, Czechy, Piasek Wielki, Prokocim (część), Kowala, Pleszów, Zębocin, Żerkowice i Grębocin. W powiecie szczyrzyckim wieś Przewierciany (Przebieczany), a w powiecie sądeckim zamek Rożnów oraz wsie Łaziska, Radziejowice, Załęże Niższe, Załogoszcz, Roztoka, Brzeziny, Gurowa, Przydonica, Glinnik, Jedlna, Wieszółka, Bartkówka, Posadowa i Podole. W sumie małopolskie dziedzictwo księżnej stanowiły zatem 3 zamki, 3 miasta, 79 wsi całych i 8 części wsi. Osobno wspomnieć trzeba o włości raudnickiej na Morawach (były to dobra domeny królów czeskich), która od 1543 r. pozostawała w zastawie ojca, a następnie brata Zofii Ostrogskiej. Po śmierci tego ostatniego, Ostrogscy rozpoczęli na dworze wiedeńskim starania o przejęcie na własność również i tego (objętego sekwestrem po śmierci kasztelana wojnickiego) majątku³.

Na razie jednak Zofia i Konstanty Wasyl ks. Ostrogscy mieli inne kłopoty. Z pretensjami do Tarnowa wystąpili bowiem wojewoda sandomierski Stanisław Spytek Tarnowski i jego syn Stanisław. Domagali się oni oddania im dóbr tarnowskich, a na poparcie swoich roszczeń przywoływali tradycję rodzinną, która ograniczać miała jakoby prawo kobiet z domu panów na Tarnowie do dziedziczenia dóbr nieruchomości. W dniu 30 kwietnia 1568 r. małżonkowie Ostrogscy zeznali wzajemne dożywocie na wszystkich swoich dobrach ruchomych i nieruchomościach. Dzięki temu

³ Por. W. Dworzaczek, *op. cit.*, s. 219–226; T. Kempa, *Konstanty Wasyl...*, s. 60; Z. Anusik, *Głosa do dziejów...*, s. 159; idem, *Z dziejów rodu...*, s. 441; M. Lubczyński, *Tarnowski Jan (Jan Amor)...*, s. 446–448.

zabiegowi wojewoda kijowski (Konstanty Wasyl otrzymał nominację na ten urząd w początkach grudnia 1559 r.) wzmocnił swoją pozycję w spodziewanej rozgrywce o spadek po teściu i szwagrze. Kilka tygodni wcześniej (dnia 6 kwietnia 1568 r.) zmarł wojewoda sandomierski. Jego syn Stanisław, w marcu 1569 r. mianowany na urząd kasztelana czechowskiego, postanowił siłą upomnieć się o rodowe dziedzictwo. Namówiony przez wrogów Konstantego Wasyla Ostrońskiego, Andrzeja Zborowskiego i Olbrachta Łaskiego, w kwietniu 1570 r. dokonał wraz z nimi zbrojnego napadu na Tarnów. Napastnicy szturmem zdobyli zamek na górze św. Marcina, zabijając kilku i raniąc kilkunastu jego obrońców, po czym zagrabilili znajdujące się w zamku ruchomości. Złupili także kilka okolicznych wsi. Nie udało się im jednak opanować miasta. Tymczasem nadeszły ścignięte przez wojewodę kijowskiego z Rusi posiłki, co pozwoliło mu otoczyć zamek i przystąpić do jego blokady. W dniu 5 maja zawarto zawieszenie broni. Dnia 22 maja 1570 r. ciężarna żona wojewody kijowskiego zapisała mu w Nowym Mieście Korczynie „na wieczność” miasto Tarnów i 31 przyległych wsi. Darowiznę tę potwierdziła w dniu 21 czerwca w grodzie pilźnieńskim. W dniu 1 lipca 1570 r. zmarła po wydaniu na świat syna Aleksandra. W tym samym czasie sprawa najazdu na Tarnów stała na sądzie sejmowym w Warszawie. Stanisław Tarnowski wziął na siebie całą winę za napad, chroniąc przed odpowiedzialnością swoich współników. W dniu 18 lipca król wydał stosunkowo łagodny wyrok, nakazując kasztelanowi czechowskiemu wydać Ostrońskiemu zamek w ciągu czterech tygodni i pokryć wyrządzone w nim szkody. Ostateczny wyrok królewski zapadł dopiero w dniu 30 kwietnia 1571 r. Na mocy tego rozstrzygnięcia Tarnowski wypłacił wojewodzie kijowskiemu odszkodowanie w wysokości 100 000 florenów. Warto w tym miejscu odnotować, że w czasie tego głośnego sporu o Tarnów większość senatorów koronnych i większość szlachty małopolskiej stała po stronie Tarnowskiego, widząc w Ostrońskim człowieka obcego wiara (był wyznawcą prawosławia) i obyczajem i przyjmując z niechęcią fakt przejęcia przez niego największego latyfundium magnackiego w Koronie (w granicach sprzed unii lubelskiej)⁴.

⁴ Por. J. Pirożyński, *Dzieje jednego zajazdu*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1962, t. VII, s. 99–130; T. Chynczewska-Hennel, *Ostroński Konstanty...*, s. 490; W. Dworzaczek, *op. cit.*, s. 327–330, 395–404; T. Kempa, *Konstanty Wasyl...*, s. 51–60; idem, *Dzieje rodu...*, s. 90–92; *Urzędnicy województw kijowskiego*

W grudniu 1572 r. Konstanty Wasyl Ostrogski uzyskał zgodę cesarza Maksymiliana II na intromisję do Raudnic w imieniu syna Janusza. Ostrogskim nie udało się jednak utrzymać w swoim ręku tego majątku. W 1575 r. cesarz Maksymilian II pozwolił wykupić z zastawu dobra raudnickie Wilhelmowi z Różemborka, a wkrótce potem nadał mu je w dziedziczne władanie. Pomimo trwających jeszcze kilkanaście lat starań, książęta z Ostroga nigdy nie wrócili już do Raudnic. W 1573 r. wojewoda kijowski podjął z kolei energiczne starania o odzyskanie dawnych majątków ojcowskich, które po śmierci kniazia Ilii Ostrogskiego znalazły się w posiadaniu jego córki i żony. W dobrach tych gospodarowała początkowo księżna Beata, która całkowicie uzależniła od siebie księżniczkę Halszkę. Ta ostatnia stała się bezwonną ofiarą rozgrywek o swój ogromny majątek. Wydana po raz pierwszy w 1554 r. (wbrew woli matki), po zbrojnym najeździe na Ostróg dokonanym przez stryja, za kniazia Dymitra Sanguszkę, owdowiała po kilku miesiącach po tragicznej śmierci męża zamordowanego w Czechach przez ludzi wojewody kaliskiego Marcina Zborowskiego. Po raz drugi księżna Beata wydała ją za Siemiona Olelkowicza ks. słuckiego (zm. 1560). Jej trzecim mężem został, protegowany przez Zygmunta II Augusta, magnat wielkopolski Łukasz Górka, z czasem wojewoda poznański. Matka Halszki, nienawidząca Górki i dążąca do zatrzymania całości dóbr w swoim ręku, w kwietniu 1564 r. poślubiła o 21 lat młodszego awanturnika, przyszłego wojewodę sieradzkiego Olbrachta Łaskiego (1536–1605) i zapisała mu wszystkie majątki swoje i córki. Wkrótce po ślubie Łaski wywiózł żonę na Spisz i uwięził ją na zamku w Kieżmarku. Przejąwszy dawne dobra kniazia Ilii Ostrogskiego, Łaski gospodarował w nich w sposób rabunkowy i systematycznie je zadłużał. Oblężony przez wierzycieli, zapisał wreszcie wszystkie dobra żony i pasierbicy Zygmuntowi II Augustowi. Tymczasem księżniczka Halszka, której małżeństwo z Górką okazało się kompletną katastrofą, była przez wiele lat więziona przez męża na zamku w Szamotułach. Na wieść o śmierci Łukasza Górki, który zmarł w styczniu 1573 r., wojewoda kijowski wysłał do Szamotuł najstarszego syna Janusza, który sprowadził Halszkę do Dubna. Dysponując jej pełnomocnictwami, Konstanty Wasyl

i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy [dalej: Urzędnicy kijowscy], oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002, nr 399; Z. Anusik, Glosa do dziejów..., s. 160–161; idem, Z dziejów rodu..., s. 442–443; M. Lubczyński, Tarnowski Stanisław, [w:] PSB, t. LII, s. 526.

Ostrogski doprowadził w 1574 r. do ugody z wojewodą sieradzkim. Wyrokiem z dnia 7 kwietnia 1574 r. król Henryk Walezy unieważnił zapis Łaskiego na rzecz Zygmunta II Augusta i przyznał Halszce wszystkie dobra po jej ojcu (włącznie z majątkami należącymi formalnie do jej żyjącej nadal matki). Wojewoda sieradzki otrzymał spłatę posagu uwięzionej w Kieżmarku żony (33 000 złp), dożywotnią dzierżawę miasta Równego z przyległościami oraz wołyński Januszpol, który Beata z Kościeleckich odziedziczyła po swoim bracie przyrodnim, biskupie poznańskim Janie z Książąt Litewskich. W 1576 r. Halszka Górkowa zapisała wszystkie swoje posiadłości stryjowi i jego synowi Januszowi. Konstanty Wasyl ks. Ostrogski skupił w ten sposób w swoim ręku całość dawnego latyfundium swojego ojca⁵.

Z małżeństwa z Zofią Tarnowską Konstanty Wasyl Ostrogski doczekał się pięciorga dzieci, synów Janusza, Konstantego i Aleksandra oraz córek Elżbiety i Katarzyny. Konstanty, średni syn wojewody kijowskiego, urodził się prawdopodobnie w 1555 lub też w 1556 r. W roku 1580 Stefan Batory nadał mu urząd krajczego litewskiego. W początkach 1588 r. książę Konstanty został podczaszym litewskim. Był także z cesji ojca w latach 1579–1588 starostą włodzimierskim. W 1578 r. ożenił się z Aleksandrą Tyszkiewiczówną, córką wojewody smoleńskiego Wasyla, wdową po staroście grodzieńskim Aleksandrze Chodkiewiczu. W 1583 r. wraz z żoną dokonał konwersji na katolicyzm. Zmarł bezpotomnie w kwietniu 1588 r. Wdowa po nim wyszła za starostę śniatyńskiego Mikołaja Jazłowieckiego. Starsza córka Konstantego Wasyla Ostrogskiego, Elżbieta, urodzona zapewne w 1557 r., krótko po roku 1575 poślubiła antytrynitarza, krajczego litewskiego, a następnie starostę żmudzkiego i kasztelana wileńskiego Jana Kiszkę (zm. 1592). Młodsza księżniczka Ostrogska, Katarzyna, urodzona w 1559 r., w 1578 r. została wydana za mąż za wyznawcę kalwinizmu Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” (była jego drugą żoną), z czasem wojewodę

⁵ Por. R. Żelewski, *Górkowa Elżbieta (Halszka z Ostroga 1539–1582)*, [w:] PSB, t. VIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960, s. 424–426; idem, *Łaska 1.v. Ostrogska z Kościeleckich Beata*, [w:] PSB, t. XVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 222–224; idem, *Łaski Olbracht*, [w:] *ibidem*, s. 246–247; W. Dworzaczek, *op. cit.*, s. 185–188, 327; M. Machynia, *Sanguszko (Sanguszkowicz) Dymitr*, [w:] PSB, t. XXXIV, s. 471–473; T. Kempa, *Konstanty Wasyl...*, s. 60–63; idem, *Dzieje rodu...*, s. 66–78, 92–93; Z. Anusik, *Głosa do dziejów...*, s. 161–163; idem, *Z dziejów rodu...*, s. 443–445; idem, *Własność ziemska w województwie wołyńskim...*, s. 38–41.

wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego. Zmarła w dniu 2 sierpnia 1579 r. wkrótce po wydaniu na świat syna Janusza. Obie córki wojewody kijowskiego były katoliczkami. Elżbieta Kiszkowa, dożywotniczka na wielkich dobrach męża, wkrótce po owdowieniu, w lutym 1593 r. wyszła ponownie za mąż za swojego szwagra, Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” (była jego czwartą żoną). Małżeństwo to wywołało wielki skandal, gdyż zostało zawarte bez dyspensy papieskiej i zgody autorytetów protestanckich. W 1594 r. Radziwiłł w imieniu żony i syna Janusza pozwał teścia o wydzielenie należnej im części z dóbr macierzystych i przekazanie połowy majątków po wojewodzinie poznańskiej Halszce Górkowej. Uzyskał nawet korzystny dla siebie wyrok sądu ziemskiego w Słonimiu. W dniu 24 sierpnia tego roku wojewoda kijowski, wsparty przez synów Janusza i Aleksandra, którzy potwierdzili dokonaną przez matkę w 1570 r. donację dóbr tarnowskich na rzecz Konstantego Wasyla, zawarł z Radziwiłłem ugodę, na mocy której ustąpił mu dobra Hłusk w województwie nowogródzkim, Tarnopol w województwie ruskim (niedługo później wykupiony) oraz prawa do rozległej włości kopyńskiej w powiecie orszańskim województwa mściśławskiego. W tym ostatnim przypadku Ostrogski rezygnował z czegoś, czego właściwie nie miał. Miasto Kopyś z przyległościami było bowiem niegdyś własnością kniazia Ilji Ostrogskiego, później wdowy po nim, Beaty Kościeleckiej i wreszcie jej drugiego męża, Olbrachta Łaskiego. Kiedy zaś ten ostatni przekazał wszystkie dobra żony i pasierbicy Zygmuntowi II Augustowi, król nadał Kopyś Janowi Chodkiewiczowi. W 1594 r. dobrami kopyskimi władali synowie Jana, Aleksander, przyszły wojewoda trocki i Jan Karol, przyszły wojewoda wileński i hetman wielki litewski. Konstanty Wasyl ks. Ostrogski miał więc niewielkie szanse na odzyskanie tego majątku. O Kopyś upominał się natomiast w przyszłości, z pozytywnym dla siebie skutkiem, jego wnuk, Janusz ks. Radziwiłł (1579–1620). Elżbieta z Ostrogskich Radziwiłłowa zmarła bezpotomnie w 1599 r., a jej drugi mąż w roku 1603⁶.

⁶ Por. J. Tazbir, *Kiszka Jan*, [w:] *PSB*, t. XII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 508 (tu data ślubu z Elżbietą Ostrogską – po 1575 r. – dużo bardziej prawdopodobna od powszechnie przyjmowanego w literaturze przedmiotu roku 1570); J. Seredyka, *Magnackie spory o posiadłość kopyską w XVI i pierwszej połowie XVII w.*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu” 1975, Seria A, Historia, t. XIII, s. 59–111; T. Chynczewska-Hennel, *Ostrogski Konstanty...*, s. 495; W. Dworzaczek, *op. cit.*, s. 328, 330; T. Wasilewski, *Radziwiłł Janusz*, [w:] *PSB*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 206;

W czasie długich, bo trwających ponad 35 lat rządów wojewody kijowskiego w dobrach małopolskich nie nastąpiły w nich większe zmiany, aczkolwiek książę Konstanty Wasyl poprzez zakupy i akcję osadniczą powiększył nieco swój stan posiadania w powiecie pilzneńskim. Czasami też zastawiał lub przekazywał w czasowe użytkowanie jakieś wioski (najczęściej te położone w województwie krakowskim), ale zawsze odzyskiwał je z powrotem. Warto jednak w tym miejscu wspomnieć, że trzecia część miast Opatów i Ćmielów była własnością Radziwiłłów. Wynikało to z zaniechania hetmana Jana Tarnowskiego, który wydając w 1548 r. Elżbietę Szydłowiecką, siostrę swojej trzeciej żony Zofii, za Mikołaja Radziwiłła „Czarnego”, obiecał wypłacić jej posag w wysokości 12 000 florenów. Ponieważ zaś nigdy tego nie zrobił, oddał Radziwiłłowi trzecią część dóbr opatowsko-ćmielowskich po teściu (oprócz działów we wspomnianych dwóch miastach było to kilka wsi, które zostały odłączone od klucza opatowskiego i nie weszły w skład schedy po ojcu i bracie objętej w 1567 r. przez Zofię z Tarnowskich Ostrogską). Po śmierci Radziwiłła „Czarnego” w 1565 r. dobra te objął jego najstarszy syn, Mikołaj Krzysztof „Sierotka”, który następnie (w drugiej połowie lat osiemdziesiątych) przekazał je swojemu szwagrowi, mężowi siostry Anny Magdaleny, podkomorzemu kamienieckiemu Mikołajowi z Buczacza Tworowskiemu. Sporo uwagi poświęcał Konstanty Wasyl Ostrogski poczynaniom swojego najstarszego syna Janusza (1554–1620), który po kilkuletnim pobycie na dworze cesarskim w Wiedniu postanowił porzucić prawosławie i przejść na katolicyzm (konwersji dokonał przed rokiem 1577). Po matce odziedziczył Janusz tytuł hrabiego na Tarnowie. Przejął też jej prawa do włości raudnickiej na Morawach. W 1582 r. ożenił się z Zuzanną Serédy (1556–1596), córką Jerzego i Anny z Olszyn Buczyńskiej, dziedziczką wielkich dóbr na Górnych Węgrzech i pasierbicą Olbrachta Łaskiego (jej matka była pierwszą żoną późniejszego wojewody sieradzkiego). Podobnie jak w przypadku Raudnic, Ostrogski miał ogromne problemy z przejęciem majątków należących do jego żony. Dopiero pod koniec lat osiemdziesiątych XVI w. Janusz i Zuzanna Ostrogscy objęli w posiadanie

H. Lulewicz, *Radziwiłł Krzysztof zwany Piorunem*, [w:] *ibidem*, s. 274–275; T. Kempa, *Konstanty Wasyl...*, s. 176–177; *idem*, *Dzieje rodu...*, s. 123–126; *Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy* [dalej: *Urzędnicy wołyńscy*], oprac. M. Wolski, Kórnik 2007, nr 539; Z. Anusik, *Glosa do dziejów...*, s. 168–170; *idem*, *Z dziejów rodu...*, s. 451–452.

zamek Makowicę i przynależne do niego włości. W sierpniu 1584 r. najstarszy syn wojewody kijowskiego otrzymał nominację na urząd wojewody wołyńskiego. W 1593 r. został kasztelanem krakowskim, przeciwko czemu gwałtownie protestowała miejscowa szlachta. Książę Janusz otrzymał też od Zygmunta III nadania starostw białocerkiewskiego, bohusławskiego, kaniowskiego, czerkaskiego i perejasławskiego w województwie kijowskim. Z cesji ojca został też w marcu 1604 r. grodowym starostą włodzimierskim⁷.

Kniaź Aleksander Ostrogski, trzeci, najmłodszy syn Konstantego Wasyla urodził się dnia 1 lipca 1570 r. Nie znał swojej matki, która zmarła zaraz po jego narodzinach. Był bardzo związany z ojcem. Spośród wszystkich dzieci wojewody kijowskiego jedynie on pozostał przy wyznaniu prawosławnym. W 1590 r. ojciec przekazał mu w użytkowanie włość rówieńską (odzyskaną z rąk Olbrachta Łaskiego), a później dodał jeszcze Bazalię, Ostropol i Lubar. W 1592 r. Aleksander poślubił Annę ze Sztemberku Kostczankę (1575–1635), córkę wojewody sandomierskiego Jana i Zofii Odrowążówny, której pierwszym mężem był wuj młodego księcia, kasztelan wojnicki Jan Krzysztof Tarnowski. Po awansie brata Janusza na kasztelanie krakowską, w 1593 r. Aleksander został wojewodą wołyńskim. W 1594 r. otrzymał nadanie starostwa perejasławskiego w województwie kijowskim. W tym samym roku Anna z Kostków ks. Ostrogska dokonała działu dóbr po matce ze swoją młodszą siostrą Katarzyną, żoną Adama Hieronima Sieniawskiego. Objęła wówczas w posiadanie połowę miasta Jarosławia z 10 wsiami oraz miasto Kańczugę z 11 wsiami (oba klucze w ziemi przemyskiej

⁷ Por. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. III (Małopolska), wyd. A. Pawiński, *Źródła dziejowe*, t. XIV, Warszawa 1886 s. 179, 184, 187 (tu Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” jako właściciel 6 wsi odłączonych od dóbr opatowskich); E. Janota, *Bardziejów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy*, Kraków 1862, s. 215; *Protestacya sejmiku województwa krakowskiego przeciw mianowaniu Janusza ks. Ostrogskiego kasztelanem krakowskim. W Proszowicach (w początkach kwietnia 1593 r.)*, [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. I (1572–1620), wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932, s. 194–195; T. Chynczewska-Hennel, *Ostrogski Janusz*, [w:] *PSB*, t. XXIV, s. 481–486; *Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy* [dalej: *Urzednicy krakowscy*], oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1990, nr 119; H. Litwin, *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa 2000, s. 189–191; T. Kempa, *Dzieje rodu...*, s. 134–144; *Urzednicy wołyńscy*, nr 541 i 766; Z. Anusik, *Glosa do dziejów...*, s. 182–189; idem, *Z dziejów rodu...*, s. 464–471; R. Kubicki, *Opatów i dobra opatowskie w drugiej połowie XVIII wieku*, Toruń 2010, s. 37–38.

województwa ruskiego), dobra piekoszowsko-odrowskie w województwie sandomierskim (15 wsi), połowę Ułazowa w województwie bełskim oraz majątność cieszowską na Podolu. Dodać należy, że książę Aleksander był człowiekiem gwałtownego charakteru, często popadającym w różnego rodzaju konflikty. Jego stosunki ze starszym bratem także układały się fatalnie. Obawiając się tego, że po jego śmierci obaj synowie toczyć będą zajadłe spory majątkowe, stary wojewoda kijowski podjął decyzję o scedowaniu wszystkich swoich dóbr synom i dokonaniu ich podziału pod własnym nadzorem⁸.

W 1603 r. nastąpił więc podział ogromnego latyfundium Konstantego Wasyla Ostrońskiego pomiędzy kasztelana krakowskiego Janusza i wojewodę wołyńskiego Aleksandra. Z aktu podziałowego wynika, że wojewoda kijowski był wówczas właścicielem 48 miast, 936 wsi i 108 folwarków. Na schedę księcia Janusza przypadła połowa miasta i zamku Ostroga, miasto Międzyrzecz i 37 wsi z 4 folwarkami, jak również klucze dóbr Dubno, Stepań, Konstantynów, Bazalia, Krasilów, Kuźmin i Sulżyńce w województwie wołyńskim (razem 9 miast, 260 wsi i 22 folwarki); Cudnów, Piątek, Romanów, Januszpol, Krasnopol i Wilsk w województwie kijowskim (razem 5 miast, 61 wsi i 2 folwarki); Staresioło (9 wsi i 2 folwarki) oraz Tuchla i Skole (23 wsie i 1 folwark) w województwie ruskim. Kasztelan krakowski objął również w posiadanie znaczną część dawnych posiadłości Tarnowskich w Małopolsce właściwej, a więc połowę Tarnowa z połową zamku na górze św. Marcina, połowę włości tarnowskiej i Wiewiórkę w powiecie pilźnieńskim (razem połowa miasta, 28 wsi i 7 folwarków) oraz dobra opatowsko-ćmielowskie w powiecie i województwie sandomierskim (razem 2 miasta, 20 wsi i 8 folwarków); jak również 12 wsi z 3 folwarkami w województwie krakowskim. W sumie dział starszego z synów wojewody kijowskiego obejmował 17 miast, 2 części miasta, 450 wsi oraz 49 folwarków. Na część, która przypadła w udziale wojewodzie wołyńskiemu, składały się następujące dobra: połowa miasta i zamku Ostroga z 47 wsiami i 4 folwarkami oraz klucze dóbr Suraż, Dorohobuż,

⁸ Por. S. Kardaszewicz, *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia*, Warszawa-Kraków 1913, s. 43; H. Kowalska, *Ostrogski Aleksander z Kostków Anna*, [w:] *PSB*, t. XXIV, s. 478–479; eadem, *Ostrogski Aleksander*, [w:] *ibidem*, s. 480; M. Nagielski, *Sieniawska z Kostków Katarzyna*, [w:] *PSB*, t. XXXVII, Warszawa-Kraków 1996–1997, s. 97–98; H. Litwin, *op. cit.*, s. 191; T. Kempa, *Dzieje rodu...*, s. 126–131; *Urzednicy wołyńscy*, nr 767; Z. Anusik, *Glosa do dziejów...*, s. 170–172; idem, *Z dziejów rodu...*, s. 452–454.

Berezdów, Smolderów, Równe, Satyjów, Żornowno, Krupa, Zwiahel, Nieszoń, Barasze, Czerniechów i Kołodno w województwie wołyńskim (razem 13 miast, 174 wsie i 27 folwarków); Połonne, Ostropol, Lubar, Koźlin, Białogródka i Dymir w województwie kijowskim (razem 6 miast, 81 wsi i 7 folwarków); Krasne, Kaniówka, Rohoźna i Raszków w województwie braclawskim (razem 6 miast i 26 wsi); Przeworsk z Gorliczyną i Tarnopol w województwie ruskim (razem 2 miasta, 20 wsi i 1 folwark); zamek Rożnów, 14 wsi i 3 folwarki w województwie krakowskim; połowa miasta Tarnowa z połową zamku na górze św. Marcina, 20 wsiami oraz 3 folwarkami w województwie sandomierskim; Turów (1 miasto, 48 wsi i 9 folwarków) w województwie brzeskim litewskim; Taraśów (4 wsie) w województwie mińskim; Słoweńsk (13 wsi i 2 folwarki) w województwie wileńskim; oraz Zdzięcioł (1 miasto, 39 wsi i 3 folwarki) w województwie nowogródzkim. W sumie dział młodszego syna wojewody kijowskiego obejmował 29 miast, 2 części miasta, 486 wsi i 59 folwarków⁹.

Wkrótce po przeprowadzeniu podziału dóbr ojcowskich, w dniu 12 grudnia 1603 r. Aleksander Ostrogski zmarł niespodziewanie w czasie objazdu swoich dóbr w miejscowości Krasne w województwie braclawskim. Aleksander i Anna Ostrogscy doczekali się ośmiorga dzieci. Trzej synowie, Aleksander, Krzysztof i Wasyl zmarli jednak we wczesnym dzieciństwie. Dwaj kolejni, Adam Konstanty, urodzony w 1596 r. oraz Janusz Paweł, urodzony w roku 1597, przeżyli ojca o kilkanaście lat. Ostrogscy mieli również córki Zofię, Katarzynę i Annę Alojzę. Wojewodzina wołyńska, po ostrym sporze z teściem i szwagrem, wywalczyła sobie wyłączne prawo do dysponowania majątkiem po księciu Aleksandrze i do opieki nad dziećmi. Jej fatalne od śmierci męża stosunki z księciem Januszem nigdy nie uległy znaczącej poprawie, chociaż po śmierci starego wojewody kijowskiego skwitowała szwagra z wszelkich pretensji.

⁹ Por. J. Długosz, *Podział latyfundium Ostrogskich w roku 1621*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1969, nr 108, Historia XVI, s. 3–15 (tu liczne błędy, ale też sporo informacji dotyczących działu, który otrzymał w 1603 r. Aleksander ks. Ostrogski); T. Kempa, *Konstanty Wasyl...*, s. 187, 239–242; idem, *Dzieje rodu...*, s. 131–132 (tu wymieniono tylko klucze, które przypadły w udziale Januszowi i Aleksandrowi Ostrogskim); Z. Anusik, *Glosa do dziejów...*, s. 172–174 (tu nieznaczną różnicą w składzie dóbr ziemskich wojewody kijowskiego: 49 miast, 937 wsi i 106 folwarków); idem, *Z dziejów rodu...*, s. 454–456 (tu identyczne wyliczenia dotyczące dóbr Konstantego Wasyla ks. Ostrogskiego – 49 miast, 937 wsi i 106 folwarków).

Kasztelan krakowski przez długie lata prowadził bowiem ostre spory z bratową i jej synami, których ostatecznie wykluczył od dziedziczenia utworzonej przez siebie ordynacji ostrogskiej. Obaj synowie wojewody wołyńskiego, pozostający pod przemożnym wpływem matki, porzucili prawosławie i dokonali konwersji na katolicyzm. W 1617 r. Anna z Kostków Ostrogska przekazała im dobra po ich ojcu. Już w 1618 r. zmarł jednak Adam Konstanty, a rok później rozstał się z życiem Janusz Paweł. W tej sytuacji wszystkie dobra ziemskie po wojewodzie wołyńskim odziedziczyły jego córki. Przez dwa kolejne lata dysponowała nimi jednak ich energiczna matka¹⁰.

Jeśli chodzi o stan posiadania Aleksandra i Anny Ostrogskich w Małopolsce właściwej, to stwierdzić trzeba, że po przeprowadzeniu przez Annę aktu podziałowego z siostrą Katarzyną w roku 1594, w ich posiadaniu znalazła się włość piekoszewsko-odrowąska, w skład której wchodziły wsie Piekoszów, Rykoszyn, Łosień, Łosinek, Micigózd, Szczukowice, Brynica, Pępice, Odrowąż, Wola Odrowąska, Komorów, Rogowice, Pardołów, Serbinów i Oblęgor położone w powiatach chęcińskim i opoczyńskim województwa sandomierskiego (razem 15 wsi). Po przeprowadzeniu podziału dóbr ojcowskich z bratem Januszem, Aleksander ks. Ostrogski przejął z kolei w 1603 r. połowę miasta Tarnowa, połowy wsi Przedmieście, Gumniska, Zabłocie i Grabówka oraz wsie Żdżary, Łękawka, Skrzyszów (w parafii Lubzina), Ostrów (w parafii Wierzchosławice), Krzyż, Pogwizdów, Wola Tarnowska, Żukowice (część), Luszowice (część), Pawężów, Poręba, Radlna, Wierzchosławice, Gosławice, Ostrów (w parafii Lubzina) i Zgłobice (część) w powiecie pilźnieńskim (razem połowa miasta, 13 wsi, 7 części wsi i 3 folwarki). Zwraca uwagę fakt, że jedynie 14 spośród wymienionych tu wiosek stanowiło dziedzictwo po Tarnowskich. Grabówka, Zabłocie, jeden z Ostrowów, Pogwizdów, Wola Tarnowska i Żukowice to już osady, które do dóbr tarnowskich przyłączył Konstanty Wasyl ks. Ostrogski. Wojewoda wołyński stał się również właścicielem klucza rożnowskiego w powiecie sądeckim województwa krakowskiego, w skład

¹⁰ Por. S. Kardaszewicz, *op. cit.*, s. 44, 218; J. Ossoliński, *Pamiętnik*, oprac. W. Czapliński, Warszawa 1976, s. 90 (tu o śmierci Janusza Pawła ks. Ostrogskiego); H. Kowalska, *Ostrogska z Kostków...*, s. 478–479; eadem, *Ostrogski Aleksander...*, s. 480; T. Kempa, *Dzieje rodu...*, s. 132–134; Z. Anusik, *Głosa do dziejów...*, s. 174–176; idem, *Z dziejów rodu...*, s. 456–459; idem, *Krótkie życie i niespodziewana śmierć młodego magnata. Janusz Paweł ks. Ostrogski i jego testament z 6 sierpnia 1619 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2020, R. XIX, nr 1, s. 215–239.

którego wchodził zamek Rożnów oraz wsie Łaziska, Radziejowice, Załęże Niższe, Załogoszcz, Roztoka, Brzeziny, Gurowa, Przydonica, Glinnik, Jedlna, Wiesiółka, Bartkówka, Posadowa i Podole (razem 14 wsi i 3 folwarki). W sumie zatem małopolskie dobra Aleksandra i Anny Ostrogskich obejmowały połowę miasta, 42 wsie, 7 części wsi oraz najpewniej około 10 folwarków. Po rychłej śmierci męża, dobrami tymi przez kilkanaście lat zarządzała wojewodzina wołyńska. W 1616 r. dobra po księciu Aleksandrze przekazała synom. Po śmierci Janusza Pawła w 1619 r. ponownie przejęła w czasową administrację dawne majątki mężowskie. W tym samym roku Anna z Kostków Ostrogska sprzedawała jednak własne dobra piekoszowsko-odrowąskie Piotrowi Aleksandrowi Tarle. W 1621 r. doszło wreszcie do podziału ogromnego latyfundium młodszej linii domu Ostrogskich pomiędzy trzy córki wojewody wołyńskiego. Podział ten w oczywisty sposób doprowadził do tego, że majątki należące dotąd do najpotężniejszej rodziny wołyńskich kniaziów przeszły w inne ręce¹¹.

Na mocy aktu podziałowego Zofia, najstarsza córka Aleksandra i Anny Ostrogskich, od 1613 r. żona Stanisława Lubomirskiego, podczaszego koronnego, otrzymała dobra składające się z 6 zamków, 10 miast, 134 wsi i 51 folwarków. Drugiej córce Ostrogskich, Katarzynie, żonie wojewody kijowskiego Tomasza Zamoyskiego, przypadły dobra obejmujące 5 zamków, 14 miast, 153 wsie i 78 folwarków. To właśnie ona przejęła w dziedzictwo małopolskie dobra swojego ojca, przy czym należy zaznaczyć, że o ile w dobrach tarnowskich nie nastąpiły żadne zmiany, to w kluczu rożnowskim pojawiło się 5 nowych folwarków. Wreszcie najmłodsza z sióstr Ostrogskich, Anna Alojza, wdowa po wojewodzie wileńskim i hetmanie wielkim litewskim Janie Karolu Chodkiewiczu, objęła w posiadanie schedę składającą się z 5 zamków, 14 miast, 206 wsi i 84 folwarków.

¹¹ Por. *Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1629* [dalej: *Rejestr krakowski 1629*], oprac. W. Domin, J. Kolasa, E. Trzyna, S. Żyga, red. S. Inglot, Wrocław 1956, s. 212–213, 217; *Rejestr poborowy powiatu pilzneńskiego z 1629 roku* [dalej: *Rejestr pilzneński 1629*], wyd. Z. Guldon, L. Stepkowski, Z. Trawicka, „Kieleckie Studia Historyczne” 1977, t. II, s. 229, 238, 251–252, 257, 259–261, 264–265, 267; H. Kowalska, *Ostrogska z Kostków...*, s. 478–479; T. Kempa, *Dzieje rodu...*, s. 134; Z. Anusik, *Głosa do dziejów...*, s. 176; idem, *Z dziejów rodu...*, s. 458–459; idem, *Struktura własności ziemskiej w powiecie pilzneńskim w roku 1629*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, R. X, nr 2, s. 87–88; idem, *Krótkie życie...*, s. 220–229; M. Lubczyński, *Tarło Piotr Aleksander (Aleksander Piotr)*, [w:] PSB, t. LII, s. 313.

Razem więc w dobrach młodszej gałęzi książąt Ostrogskich, które uległy podziałowi w 1621 r., znajdowało się 16 zamków, 38 miast, 493 wsie i 213 folwarków. Roczny dochód z tego ogromnego latyfundium oszacowano jednak na niezbyt wygórowaną kwotę niepełna 199 000 złp. Zwraca również uwagę fakt, że w porównaniu z sytuacją z roku 1603 scheda, która przypadła w udziale córkom Aleksandra ks. Ostrogskiego, powiększyła się o dobra Kniehynin i Łabuń na Wołyniu oraz Noryńsk i Łuhin w województwie kijowskim (razem 2 zamki, 3 miasta, 37 wsi i 8 folwarków). W spisie podzielonych majątków brakuje natomiast majątku Rohoźna w województwie braclawskim (1 miasto i 10 wsi). Ogólna liczba osad w całym latyfundium nie uległa zatem istotnemu zwiększeniu (przybyło w sumie 7 miast i 9 wsi). Co jednak wydaje się szczególnie godne podkreślenia, w majątnościach młodszej linii domu Ostrogskich w ciągu 18 lat dzielących akty podziałowe z 1603 i 1621 r. przybyły aż 154 folwarki¹².

Kasztelan krakowski Janusz ks. Ostrogski, czwarty hrabia na Tarnowie (po dziadku, wuju i matce) po przeprowadzeniu działu majątkowego z bratem Aleksandrem w roku 1603 wszedł w posiadanie dużych dóbr na terenie Małopolski właściwej. W pierwszym rzędzie były to dobra w powiecie pilzneńskim, a więc połowa miasta Tarnowa, połowy wsi Przedmieście, Gumniska, Grabówka i Zabłocie oraz wsie Rzędzin, Klikowa, Tarnowiec, Szynwałd, Zalasowa, Łękawica, Trzemeszna, Nowodworze, Wola Podgórska, Podgrodzie, czyli Zawada, Komorów, Śmigłno, czyli Wola, Lisia Góra (Łysa Góra), Mikołajowice, Sierachowice, Żukowice (część), Luszowice (część) i Łukanowice (część), składające się na klucz tarnowski oraz majątność wiewiórecka, czyli wsie Wiewiórka, Borowa, Jażwiny, Zassów, Mokre, Nagoszyn, Korzeniów, Wolica, Róża i Czarna. W powiecie sandomierskim Ostrogski przejął dobra opatowsko-ćmielowskie, a więc miasta Opatów i Ćmielów z zamkiem oraz wsie Jurkowice, Okalina, Łężyce, Biskupice, Zochcin, Jałowęsy, Bukowiany, Tudorów, Wojnowice, Ruszkowice, Czerwona Góra, Janków (Jastków), Wola Jankowska (Wola Jastkowska), zwana też Wólką Wojnowską, Grodziec (Grójec), Krzczonowice (część), Glinka, Przepaść,

¹² Por. J. Długosz, *op. cit.*, s. 7–9, 14–15; A. Homecki, *Rozwój terytorialny latyfundium Lubomirskich (starszej gałęzi rodu) w latach 1581–1754*, „Studia Historyczne” 1972, R. XV, z. 3, s. 421 (tu w dziale Zofii z Ostrogskich Lubomirskiej 14 miast, 125 wsi i 52 folwarki); T. Kempa, *Dzieje rodu...*, s. 134; Z. Anusik, *Glosa do dziejów...*, s. 177–179; idem, *Z dziejów rodu...*, s. 459–461.

Podgrodzie, Nietulisko Małe i Stoki. W województwie krakowskim objął w posiadanie wsie Krzyszkowice, Szczepanowice, Polanowice, Czechy (część), Piasek Wielki (część), Prokocim, Kowala, Pleszów, Zębocin, Żerkowice, Grębocin oraz Przewierciany (Przebieczany). W sumie zatem małopolskie dobra księcia Janusza obejmowały 2 miasta, 1 część miasta, 54 wsie, 10 części wsi oraz 15 folwarków. Należy w tym miejscu od razu zaznaczyć, że Ostrogski był bardzo rządnym gospodarzem i systematycznie powiększał odziedziczone po ojcu dobra. Już w roku 1606 kupił od Jana Krzysztofa i Jerzego Wojciecha Tworowskich z Buczacza ich trzecie części miast Opatowa i Ćmielowa. Nabył też od obu wspomnianych braci wsie Bogusławice, Częstocice, Wodzierad i Niemienice, które w czasach jego pradziada, kasztelana krakowskiego i kanclerza wielkiego koronnego Krzysztofa Szydłowieckiego wchodziły w skład dóbr opatowskich. Książę Janusz założył w swoich dobrach sandomierskich dwa nowe miasteczka, Ostrowiec i Denków, a drogą zakupów i prowadzonej przez siebie akcji osadniczej powiększył swój stan posiadania o wsie Andrzejów, Czerników (część), Zwola, Worowice, Porudzie, Szczucice, Świrna, Jędrzejowice (część), Kosowice, Mirkowice, Miłków, Momina, Stryczowice, Trębanów, Świątkowa Wola, Sulejów, Denków, Szczegło (część), Truskolasy, Michowice, Grójecka Wola, Brzostowa i Wszechświęte. Z dóbr odziedziczonych przez niego w 1603 r. ubyla jedynie wieś Okalina, którą książę podarował sandomierskim mansjonarzom. Spore zmiany zaszły również w dobrach tarnowskich kasztelana krakowskiego. Książę Janusz sprzedał tu co prawda część Łukanowic, ale kupił za to wsie Dąbie, Dąbrówka, Jastrząbka, Żukowice, Wola Łysogórska, Skrzyszów (w parafii *loco*), Chyszów, Zdziarzec, Zdziaronka, Żdżar (Żarówka), Przeryty Bór, Wola Rzędzińska, Biała (część) oraz Nieczajna. Jeśli chodzi o dobra w województwie krakowskim, to książę sprzedał wieś Przewierciany (Przebieczany), ale kupił wieś Kobierzyn i część wsi Marszowice. Przed 1616 r. kasztelan krakowski nabył z kolei wsie Jakubowice Murowane, Rudniczek, Świdniczek, Świdnicką Wolę, Długie (część) i Wałowice w powiecie i województwie lubelskim. Pod koniec życia Janusz ks. Ostrogski miał więc w swoich dobrach małopolskich 4 miasta, 1 połowę miasta, 95 wsi, 15 części wsi i 60 folwarków¹³.

¹³ Por. Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Lubelskie grodzkie, Relacje [dalej: LGR], nr 42, k. 213, 513v–514v; nr 46, k. 128v–129 i 330v–331; nr 47, k. 871v–872, 1118–1120v; nr 48, k. 608v–610; nr 49, k. 198–199v, 640v–642v,

Kasztelan krakowski powiększył również swoje dobra na ziemiach ruskich. Na Wołyniu kupił dobra Lutowiż *vel* Litowiż (1 miasto i 3 wsie) w powiecie włodzimierskim. W województwie kijowskim pozyskał Rokitną i Olszanicę (2 miasta). Zakupił także kilka dużych włości w województwie braclawskim. Jego nowymi nabytkami były tu Pików, Hlińsk, Nowy Ostrożek, Lipowiec, Tetyjów, Łobaczów, Piatyhory, Koszów i Kasperówka (razem 14 miast i około 50 wsi). Książę Janusz żenił się trzykrotnie. Po śmierci Zuzanny Seredy (zmarła w 1596 r.), poślubił Katarzynę Lubomirską, córkę kasztelana wojnickiego Sebastiana i Anny z Branickich. Druga żona pana krakowskiego zmarła w roku 1611. Jego trzecią żoną została w listopadzie 1612 r. zaledwie siedemnastoletnia Teofila Tarłówna, córka chorążego przemyskiego (później kasztelana sądeckiego) Zygmunta Scypiona Tarły i Barbary Sobkówny. Z pierwszą żoną miał książę Janusz córki Eleonorę i Eufrozinę. W 1601 r., występując jako ich opiekun, za zezwoleniem obu księżniczek, sprzedał za 80 000 dukatów ich macierzyste dobra na Węgrzech Zygmuntowi Rakoczemu. Nabywca nigdy nie wypłacił jednak Ostrogskim uzgodnionej sumy. Nie oddał też Makowicy i innych majątków. Z ogromnego spadku po Seredych spadkobiercy kasztelana krakowskiego odzyskali jedynie klucz Budzimir (14 wsi i 2 folwarki). Starsza córka księcia Janusza, Eleonora została wydana za wojewodę podolskiego Hieronima Jazłowieckiego (zm. 1607), a po jego śmierci poślubiła w 1609 r. późniejszego kasztelana trockiego

846–848v, 885v–888, 1000v, 1004–1005; *Rejestr krakowski 1629*, s. 7, 10, 15, 48, 50, 110, 114, 116, 119; A. Homecki, *op. cit.*, s. 435–436; *Rejestr pilzneński 1629*, s. 230–232, 251–252, 254, 257, 259–265, 267; *Rejestr poborowy powiatu sandomierskiego z 1629 roku*, wyd. Z. Guldon, L. Stępkowski, Z. Trawicka, „Teki Archiwalne” 1989, t. XXI, s. 43, 45, 49, 51–58, 64, 67, 78–80, 82–85; J. Pielas, *Sprawy rodzinne i majątkowe Teofili z Tarłów Ostrogskiej (zm. 1635)*, [w:] *VIII jawnieckie spotkania historyczne: Tarłowie. Z dziejów kulturalnych, gospodarczych i politycznych rodu*, red. H. Gmiterek, A. Szymanek, Janowiec 2009, s. 97–98; *Źródła i materiały do dziejów szlachty województwa sandomierskiego w XVI–XVIII wieku*, t. I (*Rejestry pospolitego ruszenia szlachty sandomierskiej z XVII wieku*), oprac. J. Pielas, Kielce 2009, s. 2–3; R. Kubicki, *op. cit.*, s. 38–39; Z. Anusik, *Struktura własności...*, s. 81–84; *idem*, *Własność ziemska w powiecie sandomierskim w roku 1629*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2012, R. XI, nr 2, s. 45–47; *idem*, *Sienieńscy herbu Dębno (lubelska gałąź rodu) w XVI i XVII wieku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2021, R. XX, nr 1, s. 115–116 (tu o nabyciu wsi Wałowice i bezskutecznych zabiegach księcia Janusza o kupno wsi Mazanów); *idem*, *Latyfundium Tęczyńskich w XVII wieku. Dobra i właściciele*, „Kwartalnik Historyczny” 2021, R. CXXVIII, z. 3, s. 712, 722 (tu o okolicznościach zakupu Jakubowic Murowanych z przyległościami).

i ordynata nieświeskiego Jana Jerzego ks. Radziwiłła. Zmarła bezdzietnie w roku 1619. Księżniczka Eufrozyna została żoną kasztelana wołyńskiego Aleksandra ks. Zasławskiego, z czasem wojewody braclawskiego (1613), a następnie kijowskiego (1628). Miała z nim synów Franciszka, Karola, Władysława Dominika (nazywanego też w źródłach Dominikiem Chryzostomem), Konstantego Aleksandra i Janusza Izydora oraz córki Konstancję (zm. 1630), żonę ordynata pińczowskiego Ferdynanda Myszkowskiego i Zuzannę (zm. 1625). Ze swoją drugą żoną kasztelan krakowski nie miał dzieci. Z trzeciego małżeństwa doczekał się natomiast syna Janusza Włodzimierza, który urodził się w dniu 24 kwietnia 1617 r. Zmarł on jednak po krótkiej chorobie w dniu 11 stycznia 1618 r.¹⁴

W 1609 r. Janusz ks. Ostrogski uzyskał zgodę sejmu na utworzenie ze swoich dóbr ordynacji. Nie śpieszył się jednak z wprowadzeniem w życie tego pomysłu, licząc na to, że doczeka się upragnionego syna. Warto też wspomnieć, że kasztelan krakowski aż pięciokrotnie zmieniał redakcję aktu fundacyjnego przyszłej ordynacji. Jego ostateczna wersja została wpisana do akt Trybunału Koronnego w Lublinie dopiero w dniu 22 czerwca 1618 r., a więc pół roku po śmierci jedyne go syna fundatora. W skład ordynacji ostrogskiej weszły wszystkie dobra pana krakowskiego w województwie wołyńskim, większość jego posiadłości w województwie kijowskim (poza Rokitną i Olszanicą) oraz włość pikowska (Pików, Hlińsk i Nowy Ostrożek) położona w województwie braclawskim. W sumie był to olbrzymi kompleks majątkowy obejmujący 23 miasta, około 400 wsi i około 35 folwarków, rozciągający się na powierzchni około 10 925 km². Zgodnie z wolą fundatora, ordynację mieli dziedziczyć w pierwszym rzędzie męscy potomkowie Aleksandra i Eufrozyny

¹⁴ Por. K. Niesiecki, *Herbarz polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. X, Lipsk 1845, s. 96–97; E. Janota, *op. cit.*, s. 83, 216–217; R. Żelewski, *Jazłowiecki Hieronim*, [w:] *PSB*, t. XI, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964–1965, s. 120–121; A. Homiecki, *op. cit.*, s. 440; Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVI–XVIII wieku*, Łódź 1975, s. 251; T. Chynczewska-Hennel, *Ostrogski Janusz...*, s. 485–486; Z. Ossoliński, *Pamiętnik*, oprac. J. Długosz, Warszawa 1983, s. 100; H. Lulewicz, *Radziwiłł Jan Jerzy*, [w:] *PSB*, t. XXX, s. 198–199; *Urzędnicy kijowscy*, nr 402; T. Kempa, *Dzieje rodu...*, s. 143, 148–149; *Urzędnicy wołyńscy*, nr 227; Z. Anusik, *Glosa do dziejów...*, s. 191, 193–196, 201; idem, *Z dziejów rodu...*, s. 473–478, 483; idem, *Rodzina i majątek Stefana (zm. 1629) i Marcjanny z Daniłowiczów (zm. 1646) Koniecpolskich. Studium z dziejów przeclawskiej linii rodu Koniecpolskich herbu Pobóg*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2023, R. XXII, nr 1, s. 59–60; J. Pielas, *op. cit.*, s. 95; M. Lubczyński, *Tarło Zygmunt Scypion*, [w:] *PSB*, t. LII, s. 328.

Zasławskich, a więc jego wnukowie, na zasadzie primogenitury. W przypadku wygaśnięcia rodziny książąt na Zasławiu, ordynacja przejść miała na męskich potomków siostrzeńca pana krakowskiego, Janusza ks. Radziwiłła. Gdyby zaś i wśród Radziwiłłów zabrakło męskich dziedziców, ordynacja ostrogska miała zostać przekształcona w komandorię Zakonu Maltańskiego, a każdy kolejny ordynat miał być wybierany przez sejm. Książę Janusz zastrzegł ponadto, że ordynaci mają być wyznania katolickiego i nosić nazwisko oraz herb książąt Ostrogskich. Na każdego z nich nałożył też obowiązek utrzymywania w dobrym stanie twierdzy w Dubnie oraz dostarczania 600 żołnierzy (300 jeźdźców i 300 piechurów) dla wsparcia działań podejmowanych w obronie kresów przez wojska kwarciane. W skład ordynacji ostrogskiej nie weszły należące do księcia Janusza dobra w Małopolsce właściwej (4 miasta, 1 połowa miasta, 95 wsi, 15 części wsi, 60 folwarków), dobra Staresioło (9 wsi i 3 folwarki) oraz Tuchla i Skole (1 miasto, 23 wsie, 1 folwark), Rokitna i Olszanica (2 miasta) w województwie kijowskim, jak również pozostałe (poza Pikowem) nabytki pana krakowskiego w województwie bractawskim (11 miast i około 20 wsi). Dobra alodialne, które książę Janusz pozostawił swoim spadkobiercom, składały się zatem z 19 miast, około 147 wsi, 15 części wsi i 64 folwarków. W sumie więc całe ogromne latyfundium ostatniego męskiego przedstawiciela rodziny książąt Ostrogskich obejmowało 42 miasta, 547 wsi, 15 części wsi oraz około 100 folwarków. Dodajmy również, że pan krakowski zgromadził ogromny majątek w gotówce, kosztownościach i cennych ruchomościach. Większość swoich skarbów przechowywał na zamku w Ćmielowie. W ostatnich latach życia przebywał też głównie w swoich dobrach małopolskich. Zmarł w Wałowicach w nocy z 12 na 13 września 1620 r. i został pochowany w dniu 3 listopada tego roku w Tarnowie¹⁵.

¹⁵ Por. *Volumina legum*, wyd. J. Ohryzko, t. II, Petersburg 1859, s. 466; *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. X (Ziemia ruskie. Ukraina [Kijów-Bractaw]), wyd. A. Jabłonowski, Źródła dziejowe, t. XXI, Warszawa 1894, s. 299; S. Kardaszewicz, *op. cit.*, s. 51–54, 218–222; A. Meleń, *Ordynacje w dawnej Polsce*, Lwów 1929, s. 13–14; A. Homecki, *op. cit.*, s. 436–440; W. Czapliński, J. Długosz, *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976, s. 221–222; T. Zielińska, *Ordynacje w dawnej Polsce*, „Przegląd Historyczny” 1977, t. LXVIII, z. 1, s. 21–22, 28; T. Chynczewska-Hennel, *Ostrogski Janusz...*, s. 485; Z. Anusik, *Struktura społeczna szlachty bractawskiej w świetle taryfy podymnego z 1629 roku*, „Przegląd Historyczny” 1985, t. LXXXVI, z. 2, s. 238–239; idem, *Głosa do dziejów...*, s. 197–200; idem, *Z dziejów rodu...*, s. 480–483; T. Kempa, *Dzieje rodu...*, s. 150.

Franciszek ks. Ostrogski-Zasławski (ok. 1611–1621), najstarszy wnuk księcia Janusza Ostrogskiego i pierwszy ordynat ostrogski, w chwili śmierci dziadka liczył sobie prawdopodobnie dziewięć lat. Jego naturalnym opiekunem był ojciec Aleksander, wówczas wojewoda braclawski. Nie mógł on jednak zupełnie samodzielnie zarządzać majątkiem małoletniego syna, gdyż pan krakowski ustanowił dodatkowych opiekunów ordynacji i nieletniego ordynata w osobach arcybiskupa gnieźnieńskiego Wawrzyńca Gembickiego, biskupa krakowskiego Marcina Szyszkowskiego, biskupa łuckiego (później krakowskiego) Andrzeja Lipskiego (dość szybko złożył on formalną rezygnację z funkcji opiekuna), biskupa kijowskiego (następnie łuckiego) Bogusława Radoszewskiego, kasztelana wileńskiego Janusza ks. Radziwiłła (siostrzeńca fundatora ordynacji), wojewody wołyńskiego Janusza ks. Zasławskiego (dziadka ojczystego pierwszego ordynata), wojewody bełskiego Rafała Leszczyńskiego, kasztelana wojnickiego (później wojewody sandomierskiego) Mikołaja Firleja, łowczego halickiego Jakuba Łychowskiego, podstarościego krakowskiego Melchiora Michałowskiego, podstarościego włodzimierskiego Jana Wieszczyckiego i Walentego Czermińskiego. Wszystkie ważniejsze decyzje dotyczące dóbr ordynackich musiał więc książę Aleksander konsultować z członkami tej swego rodzaju rady opiekuńczej. Franciszek ks. Ostrogski-Zasławski zginął jednak w wypadku w dniu 28 czerwca 1621 r., spadając z dużej wysokości podczas zabawy na zamku w Zasławiu. Ponieważ nie żył już wtedy również jego brat Karol, drugim ordynatem ostrogskim został trzeci syn Aleksandra i Eufrozyny Zasławskich, Władysław Dominik (ok. 1615–1656). Zgodnie z rozporządzeniem księcia Janusza Ostrogskiego, opiekę nad nim objęło to samo gremium, które opiekowało się wcześniej jego starszym bratem. Dobrami ordynackimi do swej śmierci (zmarł 14 listopada 1629 r. we Lwowie) zarządzał Aleksander ks. Zasławski, ale pod nadzorem wspomnianych wyżej opiekunów¹⁶.

¹⁶ Por. J. Wolff, *Kniaziewie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895, s. 603; S. Kardaszewicz, *op. cit.*, s. 222; B. Kumor, *Radoszewski (Boksa-Radoszewski) Bogusław*, [w:] *PSB*, t. XXIX, Wrocław 1986, s. 748; A. Biedrzycka, R. Kawecki, *Szyszkowski Marcin*, [w:] *PSB*, t. L, Warszawa-Kraków 2014–2015, s. 400; K. Łopatecki, *Konfederacje byłych klientów, sług i pracowników Janusza Ostrogskiego działające w latach 1620–1621*, „*Studia Historyczne*” 2016, R. LIX, z. 3, s. 267–268.

Jeśli chodzi o dobra alodialne po księciu Januszu Ostrogskim, to zgodnie z obowiązującym prawem, powinny one stanowić własność Eufrozyny z Ostrogskich ks. Zasławskiej. W praktyce jednak, również i dobra niewchodzące w skład ordynacji przeznaczył książę Janusz dla kolejnych ordynatów. Aleksander i Eufrozyna z Ostrogskich ks. Zasławscy zarządzali więc nimi w imieniu swoich małoletnich synów. Rodzice dwóch kolejnych ordynatów nie mogli jednak swobodnie dysponować tymi majątkami. Opiekunowie ordynacji byli bowiem również opiekunami obu młodych ordynatów i z tego tytułu mieli prawo sprawowania swego rodzaju nadzoru nad poczynaniami osób zarządzających ich dobrami alodialnymi. Należy również od razu zaznaczyć, że na mocy zapisów pana krakowskiego dożywocie na części jego dóbr miała wdowa po nim, Teofila z Tarłów ks. Ostrogska (zmarła 18 listopada 1635 r. w Dębnie). W powiecie sandomierskim były to miasteczka Ostrowiec i Denków oraz wsie Biskupice, Jurkowice, Krzczonowice, Świątkowa Wola, Tudorów i Worowice, a w powiecie pilzneńskim wsie Biała (część), Borowa, Jazwiny, Korzeniów, Łękawica, Mokre, Nagoszyn, Przeryty Bór, Szynwałd, Trzemeszna, Wiewiórka, Wola Rzędzińska, Wolica, Zassów, Zdziaronka, Zdziarzec i Żdżar (Żarówka). Oprócz posiadłości w województwie sandomierskim (2 miasta, 22 wsie, 1 część wsi), pani krakowska trzymała też dożywotnio włości Staresioło, Tuchla i Skole w województwie ruskim (1 miasto i 32 wsie). Małżonkowie Zasławscy przejęli więc w bezpośredni zarząd pozostałą część włości księcia Janusza w województwie sandomierskim, czyli połowę Tarnowa z przyległymi wsiami w powiecie pilzneńskim, Opatów, Ćmielów, Grocholice i resztę należących niegdyś do pana krakowskiego wsi w powiecie sandomierskim, wszystkie majątności w województwach krakowskim i lubelskim (zarządzane przez nich dobra małopolskie obejmowały w sumie 2 miasta, 1 część miasta, 73 wsie i 18 części wsi), Rokitna z Olszanicą (2 miasta) w województwie kijowskim oraz niewchodzące w skład ordynacji dobra braclawskie (11 miast i około 20 wsi). Dodajmy w tym miejscu, że książę Aleksander dysponował również własnymi dobrami na Wołyniu, które przekazał mu jeszcze za swego życia jego ojciec, wspomniany już Janusz ks. Zasławski, wojewoda wołyński. Były to miasta Turzysk i Stary Zasław oraz 60 wsi. W 1628 r. zmarła Eufrozyna Zasławska. Dnia 4 sierpnia 1629 r. rozstał się z tym światem jej teść, a w połowie listopada tego roku zmarł również ojciec drugiego ordynata, wojewoda kijowski Aleksander

ks. Zasławski. W 1629 r. nie żyli już Janusz ks. Radziwiłł, Wawrzyniec Gembicki, Jakub Łychowski, Melchior Michałowski i Walenty Czermiński. W 1630 r. zmarł z kolei Marcin Szyszkowski. W tej sytuacji główną rolę wśród opiekunów wciąż nieletniego księcia Władysława Dominika zaczęli odgrywać biskup kijowski (od roku 1633 biskup łucki) Bogusław Radoszewski, stryj drugiego ordynata, Jerzy ks. Zasławski (od 1635 r. starosta włodzimierski) oraz Teofila z Tarłów ks. Ostrogska, która po śmierci wojewody kijowskiego objęła w zarząd miasto Tarnów i wszystkie wsie w powiecie pilźnieńskim. Z dóbr tarnowskich ustąpiła w marcu 1633 r., kiedy to osiemnastoletni książę Władysław Dominik Ostrogiński-Zasławski skwitował ją z opieki i administracji swoich majątności¹⁷.

W dniu 12 czerwca 1633 r. Władysław Dominik ks. Ostrogiński-Zasławski poślubił Zofię Pudencjanę, córkę kasztelana sandomierskiego Mikołaja Ligęzy. Panna otrzymała w posagu 60 000 złp w gotówce i 10 000 złp w klejnotach. W dniu 28 czerwca tego roku książę oprowadził żonę na świeżo nabytych dobrach Łąka (11 wsi, 1 część wsi, 5 folwarków) w powiecie przeworskim i zapisał jej dożywocie na wszystkich swoich majątkach. Wkrótce potem wyjechał w podróż edukacyjną do krajów Europy Zachodniej, z której wrócił w grudniu 1635 r. Niedługo potem stosunki ordynata z żoną uległy tak gwałtownemu pogorszeniu, że ta ostatnia uciekła do ojca do Rzeszowa. Po śmierci kasztelana sandomierskiego w roku 1637 doszło jednak do pogodzenia się małżonków. Można przypuszczać, że istotną rolę odegrały tu względy finansowe. Na mocy dokonanego w 1631 r. przez Mikołaja Spytkę Ligęzę podziału dóbr między dwie córki (Zofię Pudencjanę i Konstancję), ordynatowa ostrogska miała otrzymać po śmierci ojca dział majątkowy, na który składały się klucze rzeszowski, krasiński, głowowski i sędziszowski. Dobra te, obejmujące 1 zamek, 3 miasta, 34 wsie, 1 część wsi i 25 folwarków, położone były w powiecie przeworskim województwa ruskiego i powiecie pilźnieńskim województwa sandomierskiego. Na znacznej części tych dóbr miała jednak zapisane przez męża dożywocie matka księżnej Zofii Pudencjanny, Zofia z Krasińskich. Dopiero po jej

¹⁷ Por. J. Wolff, *op. cit.*, s. 602–603; O. Baranovych, *Zaludnennyya Volyns'koho voyevodstva v pershiy polovyni XVII st.*, Kyiv 1930, s. 25, 38–39, 77–78, 95–96; W. Czapliński, *Dawne czasy*, Wrocław 1959, s. 27, 45; idem, J. Długosz, *op. cit.*, s. 90; J. Pielas, *op. cit.*, s. 97–98, 100–102; Z. Anusik, *Struktura własności...*, s. 81–85; idem, *Własność ziemska w powiecie...*, s. 45–49; idem, *Ludność zależna w sandomierskich dobrach książąt Zasławskich w 1629 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2013, R. XII, nr 2, s. 9–18.

śmierci w 1642 r. żona drugiego ordynata stała się pełnoprawną właścicielką majątków zapisanych jej przez ojca w 1631 r. Od roku 1642 Władysław Dominik ks. Ostrogski-Zasławski władał więc na terenie Małopolski właściwej nie tylko całym spadkiem po Januszu ks. Ostrogskim (4 miasta, 1 połowa miasta, 95 wsi, 15 części wsi, 60 folwarków), ale również leżącą w powiecie pilzneńskim częścią majątków swojej żony. Były to w kluczu głowowskim miasto Głowów (dziś Głogów Małopolski) oraz wsie Rudna z folwarkiem, Rudna (druga) z folwarkiem, Przybyszówka z dwoma folwarkami, Gumniska, Bzianka, Kilianówka z folwarkiem, Rogoźnica, Zgniła Wola, Styków i Ogniwna. W skład klucza sędziszowskiego wchodziły natomiast: miasto Sędziszów, Przedmieście z folwarkiem oraz wsie Piaskowa Wola, Ługowa Wola, Kawęczyn, Siedlec z folwarkiem, Nockowa Wielka z folwarkiem, Grzymalińskie z folwarkiem, Wiśniowa z folwarkiem i pół Olchowy z folwarkiem (razem 2 miasta, 18 wsi, 1 część wsi oraz 11 folwarków)¹⁸.

Nie były to bynajmniej wszystkie dobra, jakie w latach czterdziestych XVII w. posiadał na terenie Małopolski właściwej drugi ordynat ostrogski. Oprócz ogromnego majątku po dziadku macierzystym, Januszu ks. Ostrogskim, odziedziczył on bowiem również znaczne dobra po rodzinie swojego ojca. Dziadek ojczysty Władysława Dominika ks. Ostrogskiego-Zasławskiego, wojewoda wołyński (w latach 1591–1604 pełnił urząd wojewody podlaskiego) Janusz ks. Zasławski (zm. 1629) także zgromadził znaczny majątek. Był właścicielem rozległych włości na Wołyniu. Miał również czwartą część Zabłudowa w powiecie grodzieńskim, ale sprzedał te dobra w 1599 r. Krzysztofowi Radziwiłłowi „Piorunowi”. Pierwszą żoną Janusza ks. Zasławskiego była Aleksandra ks. Sanguszkówna (zmarła w 1602 r.). Wniosła ona mężowi rodowe Niesuchojeże i Łokacze. Z małżeństwa tego miał książę Janusz synów Aleksandra,

¹⁸ Por. Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANK], *Castrensia Cracoviensia Inscriptiones* [dalej: CCI], nr 234, s. 2127–2132; W. Łoziński, *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku*, t. II (*Wojny prywatne*), wyd. 5, Kraków 1957, s. 158–160, 162; M. Lubczyński, *Majątek ziemski kasztelana sandomierskiego Mikołaja Spytki Ligezy*, [w:] *Między Wisłą a Pilicą. Materiały historyczne*, t. I, red. K. Bracha, S. Wiech, Kielce 2000, s. 161–163; Z. Anusik, *Struktura własności...*, s. 85–87; idem, *Kasztelana sandomierskiego Mikołaja Spytki Ligezy (ok. 1563–1637) sprawy rodzinne i majątkowe. Przyczynek do genealogii i dziejów gorzyckiej linii rodziny Ligezów herbu Półkozic*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2022, R. XXI, nr 1, s. 112–119; J. Pietrzak, *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1690)*, Warszawa 2016, s. 72–73.

Konstantego i Jerzego oraz córki Elżbietę, żonę Jana Szczęsnego Herburt z Dobromila i Zofię, żonę wojewody poznańskiego Jana Ostroroga. Po raz drugi Janusz ks. Zasławski ożenił się w 1611 r. z Marianną Leszczyńską, wdową po kasztelanie radomskim Andrzej Firleju. Druga żona księcia Janusza, na mocy zapisów pierwszego męża, miała dożywocie na 9 wsiach w województwie wołyńskim oraz na mieście Kock i wsiach Pożarów, Skromowice, Łukawiec (część), Sułoszyn (część), Wola Skromowska (część) i Górka w województwie lubelskim. Dobrami tymi zarządzał po ślubie z Marianną Leszczyńską wojewoda wołyński. Po śmierci średniego syna Konstantego w 1615 r., Janusz ks. Zasławski podzielił większość swoich dóbr wołyńskich pomiędzy dwóch pozostałych przy życiu synów, Aleksandra i Jerzego. Starszy z nich, późniejszy wojewoda kijowski, ożeniony z Eufrozyną ks. Ostrogską, ojciec dwóch kolejnych ordynatów ostrojskich, otrzymał 2 miasta i 60 wsi. Na dział młodszego, Jerzego ks. Zasławskiego, późniejszego starosty włodzimierskiego przypadły miasta Nowy Zasław, Krasny Korzec, Szepetówka oraz 97 wsi. Książę wojewoda pozostawił sobie na Wołyniu jedynie klucz łocki i świniarzyński w powiecie włodzimierskim oraz niewielkie dobra w powiecie łuckim (razem 20 wsi). W świetle danych rejestru poborowego z 1629 r. Jerzy ks. Zasławski miał w województwie wołyńskim 3566 dymów; jego brat Aleksander 2769 dymów; ojciec Janusz 817 dymów; a macocha, Marianna z Leszczyńskich ks. Zasławska 349 dymów. W ostatnich latach swojego życia Janusz ks. Zasławski nabył również dość znaczne dobra w województwie lubelskim. W 1624 r. kupił bowiem od Mikołaja i Tomasza Kazimierskich dużą włość lewartowską. W jej skład wchodziły miasta Lewartów (dziś Lubartów) i Firlejów oraz wsie Łucka, Trzcieniec, Wola Łucka, Szczekarków, Lisowa, Brzeziny, Leskowice, Górka, Niedźwiada, Tarło, Wilków, Pałecznicza, Seroko, Pipisz i Brzeźnica. Po roku 1626 nabył także od podstolego lubelskiego Stanisława Czernego wsie Kijany z folwarkiem, Stoczek z folwarkiem, Nowogród z folwarkiem, Rozkopaczów z folwarkiem, Wola Rozkopaczewska i Rudka Rozkopaczewska. W 1629 r. wojewoda wołyński miał więc w województwie lubelskim 2 miasta, 20 wsi i 10 folwarków, które stanowiły jego własność. Zarządzał też 1 miastem, 3 wsiami i 3 częściami wsi, na których dożywocie miała jego żona¹⁹.

¹⁹ Por. APL, LGR nr 54, k. 555v–556; nr 55, k. 554–555; K. Niesiecki, *op. cit.*, t. X, s. 93–95; J. Wolff, *op. cit.*, s. 602–603; O. Baranowych, *op. cit.*, s. 25,

Po śmierci książąt Janusza i Aleksandra w 1629 r. dobrami wołyńskimi Zasławskich, jak również ordynacją i dobrami alodialnymi, którymi zarządzał wcześniej wojewoda kijowski, administrował książę Jerzy. Dobra rodowe książąt na Zasławiu składały się z trzech części – własnych majątków Jerzego (3 miasta i 97 wsi), 20 wiosek należących niegdyś do jego ojca, wojewody wołyńskiego Janusza oraz włości będących własnością synów wojewody kijowskiego (2 miasta i 60 wsi). Jeśli chodzi zaś o dobra leżące w województwie lubelskim (2 miasta, 20 wsi, 10 folwarków), to były one formalnie wspólną własnością Jerzego oraz jego bratanków, Władysława Dominika, Konstantego Aleksandra i Janusza Izydora Zasławskich. W praktyce jednak w dobrach tych gospodarowała Marianna z Leszczyńskich ks. Zasławska na mocy zapisu dożywocia na kluczu lewartowskim i kijańskim dokonanego przez wojewodę wołyńskiego. W czasie swoich rządów w dobrach wołyńskich Jerzy ks. Zasławski wywalczył na drodze sądowej odzyskanie klucza niesuchojeskiego (1 miasto i 17 wsi) z rąk wojewody wołyńskiego Adama Aleksandra ks. Sanguszki, który nabył te dobra od księcia Janusza, ale nie wywiązał się z przyjętych na siebie zobowiązań. Wkrótce potem książę Jerzy sprzedał jednak Niesuchoję z przyległościami Ewie ze Skaszewskich, wdowie po podkomorzym włodzimierskim Fryderyku Sapieże. Jerzy ks. Zasławski nie żył w zgodzie ze swoją macochą, którą pozywał o zagarnięcie klejnotów po swojej matce i cennych ruchomości po ojcu. Po powrocie z podróży zagranicznej Władysław Dominik ks. Zasławski w imieniu własnym i młodszych braci pozwał z kolei stryja o bezprawne zajęcie Łokacz. Wystąpił również z żądaniem przeprowadzenia nowego, bardziej sprawiedliwego podziału dóbr zasławskich. Nie wpłynęło to jednak na stosunek księcia Jerzego do najstarszego ze swoich bratanków. Podjął on bowiem, zakończone ostatecznie niepowodzeniem, starania o cesję starostwa włodzimierskiego na drugiego ordynata ostrońskiego. Jerzy ks. Zasławski zmarł w dniu 18 października

38–39, 77–78, 93–96; *Rejestr poborowy województwa lubelskiego. (Powiat lubelski i urzędowski z r. 1626, ziemia łukowska z r. 1620)* [dalej: *Rejestr lubelski 1626*], oprac. J. Kolasa, K. Schuster, red. S. Inglot, Wrocław 1957, s. 21–22, 33, 36–37, 141–144, 190–191; Z. Trawicka, *Kazimirski (Kazimierski) Tomasz*, [w:] *PSB*, t. XII, s. 295; J. Choińska-Mika, *Radziwiński Stanisław*, [w:] *PSB*, t. XXX, s. 104 (tu informacja, że nominację na urząd wojewody podlaskiego Janusz ks. Zasławski otrzymał 18 III 1591 r.); H. Lulewicz, *Radziwiłł Krzysztof...*, s. 274; M. Machynia, *Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman...*, s. 504; *Urzednicy wołyńscy*, nr 768.

1636 r. w Łokaczach. Od tej pory wszystkie dobra Zasławskich na Wołyniu (5 miast, 177 wsi, 7152 dymy) przejął w swój zarząd książę Władysław Dominik. Kiedy zaś w 1642 r. zmarła również wojewodzina wołyńska Marianna z Leszczyńskich ks. Zasławska, ordynat ostrogski objął w posiadanie dobra lubelskie (2 miasta, 20 wsi, 10 folwarków). Na początku lat czterdziestych XVII w. Władysław Dominik ks. Zasławski władał zatem latyfundiem, które obejmowało jego własne majątki (42 miasta, 558 wsi, 16 części wsi, około 105 folwarków), dobra należące do jego żony (3 miasta, 34 wsie, 1 część wsi, 25 folwarków) oraz włości stanowiące wspólną własność ordynata i jego młodszych braci (7 miast, 197 wsi, około 40 folwarków). W sumie zatem były to 52 miasta, 789 wsi, 17 części wsi i około 170 folwarków. Na podstawie rejestrów poborowych z lat 1629 i 1640 można stwierdzić, że w dobrach księcia Władysława Dominika położonych w województwach wołyńskim, kijowskim i braclawskim znajdowało się w owym czasie 34 522,5 dymu (21 260,5 na Wołyniu, 8302 w województwie braclawskim i 4960 w województwie kijowskim). W kluczach wchodzących w skład ordynacji ostrogskiej odnotowano we wspomnianych rejestrach 20 656,5 dymu. *Summa summarum*, drugi ordynat ostrogski zarządzał bez wątpienia największym latyfundiem magnackim w ówczesnej Rzeczypospolitej²⁰.

Musimy jednak od razu zaznaczyć, że Władysław Dominik ks. Ostrogski-Zasławski był człowiekiem nieudolnym i pozbawionym jakichkolwiek talentów. Gospodarował fatalnie, nie liczył się z pieniędzmi, źle dobierał dworzan i zarządców, ustawicznie zadłużał też i zastawiał swoje dobra. Mimo to, z racji na posiadany ogromny majątek, dość szybko piał się po szczeblach kariery urzędniczej. W 1636 r. został koniuszym koronnym, w 1639 r. grodowym starostą łuckim, w 1645 r. wojewodą sandomierskim, a w roku 1649 wojewodą krakowskim. Awans na ten ostatni urząd uzyskał pomimo tego, że we wrześniu poprzedniego roku jako jeden

²⁰ Por. APL, LGR nr 58, k. 694v–695; nr 59, k. 87–88, 666v–669; K. Niesiecki, *op. cit.*, t. X, s. 95; J. Wolff, *op. cit.*, s. 602–603; O. Baranovych, *op. cit.*, s. 25, 33–39, 77–78, 90–96; A. Homecki, *op. cit.*, s. 437–439; Z. Anusik, *Struktura społeczna...*, s. 238–239; idem, *Struktura własności...*, s. 83–85; idem, *Własność ziemska w powiecie...*, s. 47–49; idem, *Ludność zależna...*, s. 16–18; W. Kłaczewski, *Sanguszko Adam Aleksander*, [w:] PSB, t. XXXIV, s. 466; H. Litwin, *op. cit.*, s. 36, 45; *Urzednicy wołyńscy*, nr 545; J. Pielas, *op. cit.*, s. 105, 110 (tu Jerzy ks. Zasławski jako jeden z egzekutorów testamentu Teofili z Tarłów ks. Ostrogskiej).

z trzech regimentarzy „wślawił się” haniebną ucieczką spod Piławie. Ze względu na niepełnoletność swoich młodszych braci, dość długo administrował wspólnymi dobrami. Doczekał chwili, kiedy w 1642 r. zmarł w Lejdzie książę Konstanty Aleksander, który odbywał podróż edukacyjną po krajach Europy Zachodniej. Dopiero po 1643 r. ordynat ostrogski dokonał więc podziału dóbr po dziadku, ojcu i stryju z najmłodszym bratem Januszem Izydorem. Podział ten okazał się jednak nietrwały, gdyż w początkach 1649 r. (w marcu odbył się jego pogrzeb) zmarł bezpotomnie również i ten brat Władysława Dominika. W tej sytuacji wszystkie dobra Zasławskich na Wołyniu i w województwie lubelskim ponownie znalazły się w ręku drugiego ordynata. Formalnie był on wówczas jedynym właścicielem 49 miast, 755 wsi, 17 części wsi i około 145 folwarków. Był także dożywotnim użytkownikiem dóbr po zmarłej w styczniu 1649 r. żonie (3 miasta, 34 wsie, 1 część wsi, 25 folwarków). Warto zwrócić w tym miejscu uwagę na fakt, że znaczną część tej bajecznej fortuny (około 28,5% wszystkich osad) stanowiły dobra (składało się na nie 8 miast, 1 połowa miasta, 133 wsie, 16 części wsi i 81 folwarków) położone na terenie Małopolski właściwej. W roku 1649 tylko majątki małopolskie i być może te położone w województwie ruskim (1 miasto, 43 wsie, 1 część wsi, 10 folwarków) pozostawały (o ile nie zostały wcześniej zastawione) w faktycznym zarządzie księcia Władysława Dominika. Jego dobra na Wołyniu i Ukrainie znalazły się bowiem na terenach ogarniętych wielkim powstaniem kozacko-chłopskim Bohdana Chmielnickiego²¹.

W drugim dziesięcioleciu XVII w. na terenie Małopolski właściwej nabyli dobra ziemskie również dwaj inni wołyńscy kniazio-
wie – Jerzy (1574–1631) i Krzysztof (1579–1627) Zbarascy. Byli oni synami wojewody braclawskiego Janusza (zm. 1608) i Anny ks. Czetwertyńskiej. Ich ojciec zbudował rozległe latyfundium w wo-

²¹ Por. K. Niesiecki, *op. cit.*, t. X, s. 97–98; J. Wolff, *op. cit.*, s. 603; W. Czapliński, J. Długosz, *op. cit.*, s. 73–75, 77–80; *Urzednicy krakowscy*, nr 415; *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy* [dalej: *Urzednicy centralni*], oprac. K. Chlapowski, S. Ciara, L. Kądziera, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, nr 251; *Urzednicy wojewodztwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chlapowski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993, nr 962; J. Długosz, *Władysław Dominik Ostrogski-Zasławski (1616–1656). Zarys biografii negatywnej*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, E. Dubas-Urwanowicz, Białystok 2007, s. 95–104; *Urzednicy wołyńscy*, nr 379; J. Pietrzak, *op. cit.*, s. 72–75; Z. Anusik, *Kasztelana sandomierskiego...*, s. 119.

jewództwach wołyńskim, kijowskim i braclawskim. U schyłku życia wojewody braclawskiego w jego skład wchodziło około 190 miast, miasteczek i wsi. Książę Janusz zadbał o gruntowne wykształcenie swoich synów. W 1591 r. wyjechali oni w długą podróż edukacyjną. Odwiedzili Niemcy, Włochy i Francję. Studiowali w Padwie, później podróżowali po Węgrzech. Na przełomie 1600 i 1601 r. wyjechali w drugą podróż zagraniczną, podejmując m.in. studia w Lowanium. Jeszcze za życia wojewody braclawskiego książę Jerzy został starostą pińskim (z cesji ojca) i sokalskim. W 1612 r. otrzymał urząd krajczego koronnego, z którego w 1619 r. awansował na podczaszostwo koronne. Krzysztof ks. Zbaraski w 1608 r. został po ojcu starostą krzemienieckim. W 1610 r. dostał nominację na urząd koniuszego koronnego. Obaj bracia wykazywali ogromne ambicje polityczne. W wielu kwestiach nie zgadzali się z królem. Krytykowali porządki na kresach i politykę prowadzoną tu przez hetmana Stanisława Żółkiewskiego. Po ojcu odziedziczyli jedno z największych latyfundiów magnackich na Wołyniu i Ukrainie. Dysponowali też tutaj liczną klientelą, ale bardzo szybko zdali sobie sprawę z tego, że warunkiem *sine qua non* ich przyszłej kariery i znaczenia politycznego będzie uzyskanie istotnego wpływu na postawy szlachty małopolskiej, zwłaszcza zaś krakowskiej i sandomierskiej, odgrywającej wiodącą rolę na sejmach. Młodzi książęta Zbarascy odznaczeni byli wielkim dowcipem i niepospolitą wymową. Byli znakomitymi oratorami, jak również znanymi i cenionymi publicystami. Podziwiano ich gruntowne wykształcenie i znajomość zachodniej Europy. Mogli więc śmiało pretendować do tego, aby odgrywać rolę przywódców nie tylko małopolskiej, ale całej koronnej szlachty. Jednym z warunków wiodących do tego celu było zaś nabycie dóbr ziemskich na terenie Małopolski właściwej²².

²² Por. W. Dobrowolska, *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich. (Z wstępem o rodzie Zbaraskich i życiorysem Janusza Zbaraskiego wojewody braclawskiego)*, Przemyśl 1927, s. 85–209; eadem, *Książęta Zbarascy w walce z hetmanem Żółkiewskim*, Kraków 1930, s. 6–46; *Urzednicy centralni*, nr 248, 293, 589; *Urzednicy wołyńscy*, nr 146; Z. Anusik, *Zbarascy i Kalinowscy. Karta z dziejów wielkiej własności ziemskiej na kresach Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Miedzy Zachodem a Wschodem*, t. III (Etniczne, kulturowe i religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku), red. K. Mikulski, A. Zielińska-Nowicka, Toruń 2006, s. 81–89; idem, *Latyfundia książąt...*, s. 48–54; idem, *Kasztelan krakowski Jerzy ks. Zbaraski (1574–1631). Szkic do portretu antyregalisty*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2010, R. IX, nr 1, s. 55–69; idem, *Dobra ziemskie...*, s. 526–531.

Okazja do kupna takiego majątku pojawiła się w 1612 r. po bezpotomnej śmierci starosty dybowskiego Stanisława Padniewskiego, właściciela miasta Pilicy z przyległościami. Spadkobiercami „hrabiego na Pilicy” byli jego bracia stryjeczni, Filip, Marcin i Wojciech Padniewscy, synowie Marcina, kasztelana kamieńskiego. Do spadku po staroście dybowskim pretensje zgłosili również bracia jego matki, podstoli krakowski Andrzej Samuel i Aleksander Seweryn Dembińscy, którzy żądali zwrotu posagu siostry (30 000 złp) zabezpieczonego na dobrach pilickich. Padniewscy i Dembińscy zawarli nawet ugodę w tej sprawie, ale kasztelanice kamieńscy nie byli w stanie sprostać przyjętym na siebie zobowiązaniom. Zdecydowali się więc sprzedać sporne dobra Jerzemu ks. Zbaraskiemu, z którym podpisali intercyzę pod zakładem 106 000 złp. Ostatecznie Padniewscy otrzymali jedynie 35 300 złp. Nie była to jednak cała suma zakupu dóbr pilickich. Książę Jerzy zaspokoił bowiem również pretensje Dembińskich (otrzymali sumę 30 000 złp) oraz uregulował zobowiązania braci Padniewskich wobec Marcina Derśława Zborowskiego, wdowca po zmarłej bezpotomnie siostrze starosty dybowskiego (20 000 złp) oraz ich własnej siostry Izabeli, żony Marcina Drzewickiego (5000 złp). Zbaraski przejął też na siebie wszystkie długi zabezpieczone na kupionych przez siebie dobrach, jak również zobowiązał się do zrealizowania zapisów na rzecz Kościoła poczynionych przez Stanisława Padniewskiego. Po przeprowadzeniu wszystkich wspomnianych tu transakcji, w 1613 r. książę Jerzy wszedł w posiadanie dużych dóbr w powiecie lelowskim, na które składały się miasto Pilica z folwarkiem Podedworze, miasto Mrzygłód, zamek Smoleń (w ruinie) oraz wsie Biskupice, Dobra (część), Złosieniec, Smolonek, Siadcza z folwarkiem, młyn Jastrząbek, Sławniów z folwarkiem, Wierzbka, Mrzygłodek z folwarkiem, Pielanowice, Łoźnice, Zawiercie (część) z folwarkiem, Kieбло, Mokrus, Strzegowa (część), Cięgowice z folwarkiem, Niwki z folwarkiem, Czarna Poręba z folwarkiem, Kidów, Kocikowa oraz 6 kopalń. W sumie zatem dobra księcia Jerzego Zbaraskiego w województwie krakowskim liczyły 2 miasta, 16 wsi, 3 części wsi, 8 folwarków oraz 6 kopalń. Przed 1614 r. Zbaraski kupił także od podskarbiego koronnego Jana Firleja kamienicę Regulińską w Rynku Krakowskim, która po renesansowej przebudowie (zwano ją odtąd pałacem lub kamienicą Książęcą) stała się jego ulubioną rezydencją. Warto również wspomnieć, że w 1614 r. książę Jerzy podjął próbę

nabycia dóbr rozłożonych wokół zamku Rzemień w województwie sandomierskim. Zawarł nawet przedwstępną umowę z ich dziedziczką, Anną z Mieleckich 1° v. Joachimową Ocieską 2° v. Adamową Ratowską pod zakładem 200 000 złp, ale ostatecznie strony nie doszły do porozumienia i umowa została anulowana²³.

Młodszy z braci Zbaraskich również dość szybko postarał się o zdobycie dóbr na terenie Małopolski właściwej. Wykorzystał fakt, że wojewoda lubelski Gabriel Tęczyński w 1609 r. zastawił większość wsi wchodzących w skład klucza końskowolskiego w województwie lubelskim swojemu szwagrowi Janowi Gostomskiemu i swojej bratowej Katarzynie z Leszczyńskich Tęczyńskiej, kasztelanowej wiślickiej. W 1612 r. Tęczyński zastawił również kilka następnych wsi należących do włości końskowolskiej stolnikowi gostynińskiemu Feliksowi Gorzewskiemu. Latem 1616 r. zadłużony wojewoda lubelski zezwolił księciu Krzysztofowi Zbaraskiemu wykupić z rąk Gostomskiego i Leszczyńskiej, w owym czasie żony Adama Sędziwoja Czarnkowskiego, zastawione u nich dobra za sumę zastawu, czyli za 100 000 złp. Zawarł również z księciem koniuszym dodatkową umowę, na mocy której za 20 000 złp oddał mu w zastaw 4 wioski z klucza końskowolskiego, które do tej pory trzymał w swoim ręku. W ten oto sposób książę Krzysztof stał się zastawnym posesorem miasta Końskowoli z zamkiem oraz wsi Młynki, Nowodwór z folwarkiem, Popów, Pulka (Półka), Ruda, Siedlec z folwarkiem, Stara Wieś z folwarkiem, Wólka z folwarkiem, Włostowice z dworem i folwarkiem, Parchatka, Pożóg z folwarkiem, Puławy, Skowieszyn z folwarkiem, Witowice z folwarkiem, Wola Profecińska (Wólka), Zbędowice z folwarkiem, Krzochów, Krzochówek, Dęba i Opoka. W dniu 14 czerwca 1617 r. Zbaraski zawarł

²³ Por. ANK, CCI nr 195, s. 1072–1076; nr 196, s. 2078–2083, 2088–2113; nr 197, s. 1860–1876; nr 198, s. 216–223, 261–274; nr 199, s. 69; nr 200, s. 1671–1673, 1871–1874; W. Dobrowolska, *Młodość Jerzego...*, s. 207 (tu błędna data kupna Pilicy – rok 1620); H. Kowalska, *Padniewski Wojciech*, [w:] *PSB*, t. XXV, Wrocław 1980, s. 8 (tu błędna data śmierci Stanisława Padniewskiego – rok 1613 zamiast 1612); W. Komorowski, K. Follprecht, *Właściciele kamienic Rynku Krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej)*, (część 10), „*Krakowski Rocznik Archiwalny*” 2005, t. XI, s. 27; Z. Anusik, *Zbarascy i Kalinowscy...*, s. 89–90 (tu błędna informacja, powtórzona za W. Dobrowolską, że dobra pilickie nabył książę Jerzy dopiero w 1620 r.); idem, *Latyfundia książąt...*, s. 55; idem, *Kasztelan krakowski...*, s. 59–61; idem, *Dobra ziemskie...*, s. 531–532.

z Tęczyńskim umowę, na mocy której wyraził zgodę na ewentualne wykupienie tych dóbr za sumę zastawu (120 000 złp) powiększoną o kolejne 3000 złp. Przez 10 kolejnych lat książę Krzysztof władał Końskowolą i kluczem końskowolskim, a z miejscowego zamku uczynił swoją główną rezydencję. Dopiero w końcu maja 1626 r. wykupił natomiast za 33 000 złp od Katarzyny Sokołowskiej, wdowy po Feliksie Gorzewskim i jej drugiego męża, Remigiana Lasockiego, trzymane przez nich w zastawie wsie Osiny z folwarkiem, Osińska Wola, Wronów oraz młyn we wsi Wólka (Wola Profecińska), stając się posiadaczem całej włości końskowolskiej (1 zamek, 1 miasto, 20 wsi, 10 folwarków). Przez wydawców rejestru poborowego województwa lubelskiego z 1626 r. książę Krzysztof został uznany za właściciela Końskowoli z przyległościami. W rzeczywistości jednak trzymał on tę majątność jedynie *modo obligatorio* w kwocie 153 000 złp²⁴.

W dniu 12 grudnia 1620 r. Jerzy ks. Zbaraski otrzymał nominację na urząd kasztelana krakowskiego. Był już wówczas uznanym przywódcą szlachty małopolskiej i jednym z filarów antykrólewskiej opozycji. Kilka miesięcy wcześniej, będąc jeszcze podczaszym koronnym, powiększył swoje dobra w województwie krakowskim, kupując Łodygowice z przyległościami. Interesujące nas dobra łodygowickie były częścią klucza żywieckiego Komorowskich. Znanymi z rozrzutności i awanturnictwa Mikołaj Komorowski, starosta oświęcimski zadłużył się u swojego klienta, podstarościego oświęcimskiego Krzysztofa Rarowskiego, któremu najpierw zastawił, a później (w 1614 r.) sprzedał rozległą włość łodygowicką w powiecie śląskim (oświęcimsko-zatorskim), w skład której wchodziły wsie Łodygowice z folwarkiem, Rybarzowice, Buczkowice, Szczyrk, Huciska, Wilkowice i Bystra. Rarowski miał jednak obawy co do tego, czy Komorowski nie zechce siłą odebrać sprzedanych mu dóbr. Podobno obawiał się również jakichś rozruchów chłopskich. Wszystko to razem skłoniło go do podjęcia decyzji o wyzbyciu się tego majątku. Jerzy ks. Zbaraski skorzystał z nadarzającej się okazji i kupił dobra łodygowickie. Przejął także od Rarowskiego trzymane przez niego w zastawie za kwotę 20 000 złotych wsie Mikłuszowice, Bierna, Zarzecze i Stary Żywiec, na co zgodę wyraził

²⁴ Por. ANK, CCI nr 208, s. 785–787; APL, LGR nr 39, k. 390–391; nr 42, k. 119–119v; nr 46, k. 578–579, 671–672; nr 47, k. 262–265; nr 48, k. 37v–38v; *Rejestr lubelski 1626*, s. 123, 136–139; Z. Anusik, *Latyfundia książąt...*, s. 55; idem, *Dobra ziemskie...*, s. 532; idem, *Latyfundium Tęczyńskich...*, s. 712–714.

Piotr Komorowski z Sucheja, brat Mikołaja. Nie jest znana dokładna kwota tej transakcji, ale można przypuszczać, że książę zapłacił Rarowskiemu około 60 000 złp. W każdym bądź razie, w 1620 r. stan posiadania księcia Jerzego w województwie krakowskim powiększył się o 11 wsi i 1 folwark²⁵.

W dniu 6 marca 1627 r. zmarł w Końskowoli Krzysztof ks. Zbaraski. Ponieważ koniuszy koronny nigdy się nie ożenił, kasztelan krakowski Jerzy ks. Zbaraski stał się jedynym właścicielem ogromnego majątku. Był on wówczas bez wątpienia najbogatszym właścicielem ziemskim na Ukrainie. W województwie braclawskim należało do niego 35 miast: Badówka, Bałanówka, Berszada, Bosówka, Buczak, Cima, Daszów, Deszka *vel* Deszczka, Hordyjówka, Janhorodek, Kniaża Krynica, Koneła, Ładyżyn, Mańkówka, Monasterzyszcze, Niemirów, Nowy Zbaraż, Owsijówka, Peczara, Pohrebyszcze, Przyłuka, Samhorodek *vel* Krasny Staw, Spiczyńce, Sobolówka, Sokółec, Szumówka, Szyrmińce, Terlica, Turbów, Uście Berszadzi, Wachnowa Grobla, Wachnówka, Wójtowce, Zawadówka i Zubrycha oraz przynajmniej 187 wsi. Według rejestru podymnego z 1629 r. w dobrach tych odnotowano 19 283 gospodarstwa chłopskie i mieszczańskie, a liczbę poddanych księcia należy szacować na około 100 000 osób. W województwie kijowskim do Jerzego Zbaraskiego należało 6 miast: Antonów, Bereznia *vel* Trelki, Borszczówka *vel* Borszczajówka, Irhaczew *vel* Irhaczów, Rozwołoż *vel* Wielka Sloboda, Wołodarka oraz 32 wsie. Według rejestru podymnego z 1640 r. (odzwierciedlającego jednak stan zasiedlenia województwa kijowskiego z okresu o 10 lat wcześniejszego) w dobrach tych znajdowało się 3800 dymów. W województwie wołyńskim miał wreszcie pan krakowski 5 miast: Zbaraż (Stary i Nowy z przedmieściem Załuże), Ożochowce (Stare i Nowe), Wołoczyszcze, Jam-pol *vel* Januszpol, Hryców i 97 wsi, w których poborcy w 1629 r. naliczyli 4812 dymów. W sumie zatem w wołyńskich i ukraińskich majątkach Jerzego ks. Zbaraskiego znajdowało się 46 miast i około 316 wsi, w których opodatkowano 27 895 dymów. Po śmierci brata

²⁵ Por. ANK, CCI nr 199, s. 968–974, 1084–1088, 1098–1104; nr 215, s. 408–410, 421–456, 458–499; A. Przyboś, *Komorowski Mikołaj*, [w:] *PSB*, t. XIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 426–427 (tu sporo nieścisłości w odniesieniu do dóbr łodygowickich); *Urzednicy krakowscy*, nr 120; Z. Anusik, *Latyfundia książąt...*, s. 55 (tu błędna data zakupu Łodygowic – 1618 r. zamiast 1620 i informacja, że dobra te składały się tylko z 4 wsi); *idem*, *Dobra ziemskie...*, s. 532 (tu także błędna data zakupu klucza łodygowickiego i zbyt mała liczba wsi, które miały wchodzić w skład tych dóbr).

kasztelan krakowski nie przejął jednak klucza końskowolskiego, gdyż ten został wykupiony za kwotę zastawu przez wojewodę krakowskiego Jana Magnusa Tęczyńskiego²⁶.

W 1630 i 1631 r. Jerzy ks. Zbaraski powiększył jeszcze swoje dobra w województwie krakowskim. Od referendarza koronnego Henryka Firleja, który niedługo wcześniej pozyskał te dobra od swojego kuzyna, wojewodzica krakowskiego Jana Firleja, kupił wsie Secygniów, Biedrzychowice, Opatkowice i Wola Knyszyńska w powiecie ksiąskim. Od Stanisława i Pawła Witkowskich, synów Seweryna, chorążego zatorskiego nabył wsie Kazimierza Wielka i Cudzinowice. Wielkorządca krakowski Stanisław Witowski, występując w imieniu swoich podopiecznych, Władysława i Stanisława Łukowskich, sprzedał Zbaraskiemu wieś Donosy (Dunosy), podobnie jak wsie kupione od Witkowskich, położoną w powiecie proszowskim. Od Stanisława Pruszyńskiego nabył wreszcie książę Jerzy wieś Kamyszów w powiecie wiślickim województwa sandomierskiego. Pan krakowski osadził także kilka nowych osad w dobrach łodygowickich. W 1631 r. książę Jerzy miał więc w województwie krakowskim i sandomierskim następujące dobra: w powiecie lelowskim miasto Pilica *cum fortalitie et arce* z folwarkiem i wsiami Biskupice, Dobra (część), Kocikowa, Podedworze, *castrum* Smoleń z folwarkiem, wsie Kidów, Przechody z folwarkiem (wieś ta stanowiła uposażenie kapituły kolegiackiej w Pilicy), Siadczą z folwarkiem, Sławniów z folwarkiem, Smolonek, Strzegowa (część), Wierzbka, Złosieniec, młyn Jastrząbek, miasto Mrzygłód z wójtostwem, sołectwem, młynami i wsiami Cięgowice z folwarkiem, Czarna Poręba z folwarkiem, Kieбло, Kuźnica Nyczowska, Łożnice, Mokrus, Mrzygłodek z folwarkiem, Niwki z folwarkiem i 6 kopalniami, Pielanowice, Zawiercie (część) z folwarkiem; w powiecie ksiąskim wsie Secygniów *cum curiae et fortalitie*, Biedrzychowice,

²⁶ Por. O. Baranovych, *op. cit.*, s. 98–100; Z. Anusik, *Struktura społeczna...*, s. 237; idem, *Własność ziemska w województwie kijowskim w świetle rejestru poborowego z 1628 roku*, [w:] *Między Zachodem a Wschodem*, t. IV (*Życie gospodarcze w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*), red. J. Wijaczka, Toruń 2007, s. 87–88, 92; idem, *Latyfundia książąt...*, s. 66–69; idem, *Kasztelan krakowski...*, s. 108–110; idem, *Dobra ziemskie...*, s. 542–545; idem, *Latyfundium Tęczyńskich...*, s. 723; H. Litwin, *op. cit.*, s. 36, 45; K. Mazur, *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Warszawa 2006, s. 138–139 (tu jednak autor nie dostrzegł tego, że odnotowane w rejestrze z 1640 r. dobra Dymitra Jerzego i Konstantego Krzysztofa Wiśniowieckich w województwie kijowskim – 3800 dymów, stanowiły spadek po księciu Jerzym Zbaraskim).

Opatkowice i Wola Knyszyńska z folwarkiem; w powiecie proszowskim wsie Kazimierza Wielka, Cudzinowice i Donosy z folwarkiem; w powiecie śląskim Łodygowice z folwarkiem, Bierna, Buczkowice, Bystra, Glemieniec, Godziszka, Huciska, Meszna, Rybarzowice, Szczyrk i Wilkowice. W powiecie wiślickim zaś wieś Kamyszów z folwarkiem. Kasztelan krakowski trzymał również wieś Charsznice z folwarkiem Dąbrowice w powiecie ksiąskim, którą zastawił mu za 10 000 złp Mikołaj Koryciński. W sumie zatem książę Jerzy Zbaraski władał latyfundiум składającym się z 2 miast, 40 wsi, 3 części wsi i 15 folwarków, nie licząc zamków w Pilicy (jego budowy książę nie zdążył ukończyć) i Smoleniu, dworów w Secygnio- wie i Łodygowicach, pałacu w Krakowie oraz wójtostw, sołectw, kopalń i młynów. Książę Jerzy, podobnie jak jego młodszy brat, nigdy się nie ożenił. Zmarł w Krakowie w dniu 30 lipca 1631 r. Na nim wygasł po mieczu potężny i sławny ród książąt Zbaraskich. Pan krakowski pozostawił po sobie latyfundiум obejmujące 48 miast i około 350 wsi. Jego spadkobiercami były wnuki Maruszy ze Zbaraskich Zahorowskiej, siostry wojewody braclawskiego Janusza ks. Zbaraskiego, starosta krzemieniecki Janusz ks. Wiśniowiecki i jego siostra Helena, żona wojewody mazowieckiego Stanisława Warszyckiego. Po śmierci księcia Jerzego jego dobrami w Małopolsce zarządzał Janusz Wiśniowiecki i jego ojciec, wojewoda bełski Konstanty. W marcu 1633 r. Janusz i Helena Wiśniowieccy dokonali podziału dóbr po kasztelanie krakowskim. Na mocy tego aktu wszystkie dobra w województwie krakowskim, jak również Hryców na Wołyniu i Przyłukę w województwie braclawskim, objęła w posiadanie Helena Warszycka. Dawne posiadłości ruskiego rodu pochodzenia dynastycznego przeszły więc w ręce rodziny wywodzącej się z województwa łęczyckiego. Co jednak ciekawe, jeszcze w rejestrze poborowym województwa krakowskiego z roku 1680, majątki, które od niemal 50 lat pozostawały w posiadaniu rodziny Warszyckich, zostały określone jako własność książąt na Zbarażu²⁷.

²⁷ Por. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna 180, k. 589–591v; ANK, CCI nr 231, s. 2037–2041, 2049–2051, 2064–2066, 2077–2098, 2106–2107; nr 232, s. 8–20, 24–25, 56–59, 1191–1192, 1213–1215, 1249–1250, 1495–1501, 1761–1767; nr 234, s. 1039–1044; *Rejestr krakowski 1629*, s. 108, 118, 141, 145, 152, 170–171, 175, 183–184, 190–191; *Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1680 wraz z aneksem miast według rejestru z roku 1655*, oprac. E. Trzyna, S. Żyga, red. S. Inglot, Wrocław 1959, s. 107, 117, 144, 151, 171–173, 177, 187–188, 196–197; Z. Anusik, *Latyfundia książąt...*,

W ten oto sposób dobiegliśmy do kresu naszych rozważań. W podsumowaniu warto zwrócić uwagę na to, jak nieliczna była grupa wołyńskich kniaziów posiadających dobra ziemskie w Małopolsce właściwej. W latach 1567–1603 tylko wojewoda kijowski Konstanty Wasyl ks. Ostrogski posiadał dobra na tym terenie. Po podziale jego ogromnego latyfundium pomiędzy jego synów, miejsce starego wojewody kijowskiego zajęli kasztelan krakowski Janusz i wojewoda wołyński Aleksander ks. Ostrogscy. Po rychłej śmierci Aleksandra, kolejnymi właścicielami dóbr na interesującym nas terenie zostali jego małoletni synowie Adam Konstanty i Janusz Paweł. Kiedy jednak i oni zmarli bezpotomnie, cały małopolski majątek tej gałęzi rodu Ostrogskich przeszedł w ręce Zamoyskich. Nieco inaczej potoczyły się losy tej części schedy po Konstantym Wasylu Ostrogskim, która przypadła w udziale jego starszemu synowi. Książę Janusz konsekwentnie powiększał bowiem swoje posiadłości na terenie Małopolski właściwej i w ostatnich latach życia głównie tutaj przebywał. Zadbał również o to, aby dobra te nie uległy podziałowi, przyznając wszystkie swoje dobra alodialne dziedzicom utworzonej przez siebie ordynacji ostrogskiej. Po śmierci kasztelana krakowskiego jego dobra małopolskie przypadły więc w udziale kolejnym ordynatom, najpierw Franciszkowi, a po jego rychłym zgonie Władysławowi Dominikowi ks. Zasławskim. Ten ostatni władał dobrami małopolskimi należącymi wcześniej do Tarnowskich, a później do Ostrogskich do końca interesującego nas okresu, gdyż zmarł w 1656 r. W latach dwudziestych XVII w. dobra w województwie lubelskim nabył dziadek ojczysty Władysława Dominika, wojewoda wołyński Janusz ks. Zasławski. Po jego śmierci włości te odziedziczyli jego synowie, Aleksander i Jerzy, a po rychłej śmierci Aleksandra, wnukowie wojewody wołyńskiego, wspomniany Władysław Dominik oraz Konstanty Aleksander i Janusz Izidor. Bezpotomna śmierć stryja Jerzego oraz dwóch młodszych braci sprawiła, że w 1649 r. również i dobra po wojewodzie wołyńskim stały się wyłączną własnością Władysława Dominika. Dwaj ostatni wołyńscy kniaziowie, którzy pojawili się w Małopolsce właściwej, to Jerzy i Krzysztof Zbarascy. Dobra na interesującym nas terenie nabyli

s. 72–75; idem, *Kasztelan krakowski...*, s. 111–113, 133–138; idem, *Dobra ziemskie...*, s. 548–551; idem, *Starosta lubelski Zbigniew Firlej (zm. 1649) i jego testament z dnia 31 grudnia 1648 roku. Karta z dziejów rodziny Firlejów herbu Lewart od połowy XVI do połowy XVII wieku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2025, R. XXIV, nr 1, s. 272.

po to, aby uzyskać większy wpływ na małopolską szlachtę, której zamierzali przewodzić. Dzięki swoim przymysłanym zabiegom uzyskali drogą zakupów bardzo znaczne dobra w województwach krakowskim i lubelskim. Po bezpotomnej śmierci obu książąt ich małopolskie latyfundium przeszło jednak w ręce rodziny Warszyc-
kich. I tak oto historia zatoczyła koło. Tak jak w latach 1567–1603 jedynym wołyńskim kniaziem posiadającym dobra w Małopolsce był Konstanty Wasyl ks. Ostrogski, tak w roku 1649 jedynym spośród wołyńskich kniaziów mających dobra na tym terenie był jego prawnuk, drugi ordynat ostrogski Władysław Dominik ks. Ostrogski-Zasławski. Zwraca też uwagę fakt, że dobra w Małopolsce właściwej w całym interesującym nas okresie posiadali jedynie przedstawiciele najpotężniejszych rodzin kniaziowskich nie tylko na Wołyniu, ale w całej Rzeczypospolitej. Żaden ród magnacki nie mógł się bowiem równać pod względem posiadanego majątku z Ostrogskimi, Zasławskimi i Zbaraskimi. Nie bez znaczenia wydaje się także konstatacja, że twierdzenie o tym, że po unii lubelskiej nastąpiła wzmożona ekspansja ruskich rodzin kniaziowskich w kierunku etnicznych ziem polskich jest mocno przesadzone.

Bibliografia / Bibliography

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Metryka Koronna 180

Archiwum Narodowe w Krakowie [ANK]

Castrensia Cracoviensia Inscriptiones [CCI] nr 195, 196, 197, 198, 199, 200, 208, 215, 231, 232, 234

Archiwum Państwowe w Lublinie [APL]

Lubelskie grodzkie, Relacje [LGR] nr 39, 42, 46, 47, 48, 49, 54, 55, 58, 59

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. I (1572–1620), wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.

Niesiecki K., *Herbarz polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. X, Lipsk 1845.

Ossoliński J., *Pamiętnik*, oprac. W. Czapliński, Warszawa 1976.

Ossoliński Z., *Pamiętnik*, oprac. J. Długosz, Warszawa 1983.

- Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. III (Małopolska), wyd. A. Pawiński, *Źródła dziejowe*, t. XIV, Warszawa 1886.
- Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. X (Ziemie ruskie. Ukraina [Kijów–Braclaw]), wyd. A. Jabłonowski, *Źródła dziejowe*, t. XXI, Warszawa 1894.
- Rejestr poborowy powiatu pilzneńskiego z 1629 roku*, wyd. Z. Guldon, L. Stępkowski, Z. Trawicka, „Kieleckie Studia Historyczne” 1977, t. II, s. 219–283.
- Rejestr poborowy powiatu sandomierskiego z 1629 roku*, wyd. Z. Guldon, L. Stępkowski, Z. Trawicka, „Teki Archiwalne” 1989, t. XXI, s. 26–108.
- Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1629*, oprac. W. Domin, J. Kolasa, E. Trzyna, S. Żyga, red. S. Inglot, Wrocław 1956.
- Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1680 wraz z aneksem miast według rejestru z roku 1655*, oprac. E. Trzyna, S. Żyga, red. S. Inglot, Wrocław 1959.
- Rejestr poborowy województwa lubelskiego. (Powiat lubelski i urzędowski z r. 1626, ziemia łukowska z r. 1620)*, oprac. J. Kolasa, K. Schuster, red. S. Inglot, Wrocław 1957.
- Volumina legum*, wyd. J. Ohryzko, t. II, Petersburg 1859.
- Źródła i materiały do dziejów szlachty województwa sandomierskiego w XVI–XVIII wieku*, t. I (*Rejestry pospolitego ruszenia szlachty sandomierskiej z XVII wieku*), oprac. J. Pielas, Kielce 2009.

OPRACOWANIA

- Anusik Z., *Dobra ziemskie książąt Zbaraskich w XVI i XVII wieku*, [w:] Z. Anusik, *Studia i szkice staropolskie*, Łódź 2010, s. 495–552.
- Anusik Z., *Glosa do dziejów rodu książąt Ostrońskich*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2008, R. VII, nr 1, s. 127–210. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.7.01.05>
- Anusik Z., *Kasztelan krakowski Jerzy ks. Zbaraski (1574–1631). Szkic do portretu antyregalisty*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2010, R. IX, nr 1, s. 55–138. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.9.01.02>
- Anusik Z., *Kasztelana sandomierskiego Mikołaja Spytka Ligezy (ok. 1563–1637) sprawy rodzinne i majątkowe. Przyczynek do genealogii i dziejów gorzyckiej linii rodziny Ligezów herbu Półkozic*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2022, R. XXI, nr 1, s. 73–124. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.21.01.03>
- Anusik Z., *Krótkie życie i niespodziewana śmierć młodego magnata. Janusz Paweł ks. Ostroński i jego testament z 6 sierpnia 1619 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2020, R. XIX, nr 1, s. 215–239. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.19.01.09>
- Anusik Z., *Latyfundia książąt Zbaraskich w XVI i XVII wieku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2009, R. VIII, nr 1, s. 17–77. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.8.01.02>
- Anusik Z., *Latyfundium Koreckich w XVI i XVII wieku*, [w:] Z. Anusik, *Studia i szkice staropolskie*, Łódź 2010, s. 553–585.

- Anusik Z., *Latyfundium książąt Koreckich w XVI i XVII wieku*, [w:] *Folwark – wieś – latyfundium. Gospodarstwo wiejskie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Muszyńska, S. Kazusek, J. Pielas, Kielce 2009, s. 57–81.
- Anusik Z., *Latyfundium Tęczyńskich w XVII wieku. Dobra i właściciele*, „Kwartalnik Historyczny” 2021, R. CXXVIII, z. 3, s. 697–741. <https://doi.org/10.12775/KH.2021.128.3.01>
- Anusik Z., *Ludność zależna w sandomierskich dobrach książąt Zasławskich w 1629 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2013, R. XII, nr 2, s. 5–39. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.12.02.01>
- Anusik Z., *Rodzina i majątek Stefana (zm. 1629) i Marcjanny z Daniłowiczów (zm. 1646) Koniecpolskich. Studium z dziejów przeclawskiej linii rodu Koniecpolskich herbu Pobóg*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2023, R. XXII, nr 1, s. 49–78. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.22.01.03>
- Anusik Z., *Sienieńscy herbu Dębno (lubelska gałąź rodu) w XVI i XVII wieku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2021, R. XX, nr 1, s. 97–158. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.20.01.05>
- Anusik Z., *Starosta lubelski Zbigniew Firlej (zm. 1649) i jego testament z dnia 31 grudnia 1648 roku. Karta z dziejów rodziny Firlejów herbu Lewart od połowy XVI do połowy XVII wieku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2025, R. XXIV, nr 1, s. 263–303. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.24.01.10>
- Anusik Z., *Struktura społeczna szlachty braclawskiej w świetle taryfy podymnego z 1629 roku*, „Przegląd Historyczny” 1985, t. LXXVI, z. 2, s. 233–253.
- Anusik Z., *Struktura własności ziemskiej w powiecie pilźnieńskim w roku 1629*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, R. X, nr 2, s. 69–108. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.10.02.04>
- Anusik Z., *Własność ziemska w powiecie sandomierskim w roku 1629*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2012, R. XI, nr 2, s. 25–80. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.11.02.02>
- Anusik Z., *Własność ziemska w województwie kijowskim w świetle rejestru poborowego z 1628 roku*, [w:] *Między Zachodem a Wschodem*, t. IV (*Życie gospodarcze w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*), red. J. Wijaczka, Toruń 2007, s. 81–112.
- Anusik Z., *Własność ziemska w województwie wołyńskim w 1570 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, R. X, nr 1, s. 23–69. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.10.01.02>
- Anusik Z., *Z dziejów rodu książąt Ostrońskich*, [w:] Z. Anusik, *Studia i szkice staropolskie*, Łódź 2010, s. 408–494.
- Anusik Z., *Zbarascy i Kalinowscy. Karta z dziejów wielkiej własności ziemskiej na kresach Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Między Zachodem a Wschodem*, t. III (*Etniczne, kulturowe i religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*), red. K. Mikulski, A. Zielińska-Nowicka, Toruń 2006, s. 74–105.
- Baranovych O., *Zaludnennyya Volyns'koho voyevodstva v pershiy polovyni XVII st.*, Kyiv 1930.
- Biedrzycka A., Kawecki R., Szyszkowski Marcin, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. L, Warszawa–Kraków 2014–2015, s. 392–406.

- Choińska-Mika J., *Radziwiński Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 102–104.
- Chynczewska-Hennel T., *Ostrogski Janusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 481–486.
- Chynczewska-Hennel T., *Ostrogski Konstanty Wasyl*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 489–495.
- Czamańska I., *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007.
- Czapliński W., *Dawne czasy*, Wrocław 1959.
- Czapliński W., Długosz J., *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976.
- Długosz J., *Podział latyfundium Ostrogskich w roku 1621*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1969, nr 108, Historia XVI, s. 3–15.
- Długosz J., *Władysław Dominik Ostrogski-Zasławski (1616–1656). Zarys biografii negatywnej*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, E. Dubas-Urwanowicz, Białystok 2007, s. 95–104.
- Dobrowolska W., *Księżęta Zbarascy w walce z hetmanem Żółkiewskim*, Kraków 1930.
- Dobrowolska W., *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich. (Z wstępem o rodzie Zbaraskich i życiorysem Janusza Zbaraskiego wojewody braclawskiego)*, Przemysł 1927.
- Dworzaczek W., *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985.
- Homecki A., *Rozwój terytorialny latyfundium Lubomirskich (starszej gałęzi rodu) w latach 1581–1754*, „Studia Historyczne” 1972, R. XV, z. 3, s. 417–442.
- Jabłonowski A., *Wstęp*, [w:] *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VIII (Ziemie ruskie. Wołyń i Podole), wyd. A. Jabłonowski, Źródła dziejowe, t. XIX, Warszawa 1889, s. 1–128.
- Janota E., *Bardydów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy*, Kraków 1862.
- Kardaszewicz S., *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia*, Warszawa–Kraków 1913.
- Kempa T., *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2003.
- Kempa T., *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń 1997.
- Kłaczewski W., *Sanguszko Adam Aleksander*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 464–467.
- Komorowski W., Follprecht K., *Właściciele kamienic Rynku Krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej), (część 10)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2005, t. XI, s. 21–29.
- Kowalska H., *Kostka Jan ze Sztemberku*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 345–348.
- Kowalska H., *Ostrogska z Kostków Anna*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 478–479.
- Kowalska H., *Ostrogski Aleksander*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 480.

- Kowalska H., *Padniewski Wojciech*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXV, Wrocław 1980, s. 7–8.
- Kubicki R., *Opatów i dobra opatowskie w drugiej połowie XVIII wieku*, Toruń 2010.
- Kuchowicz Z., *Obyczaje staropolskie XVI–XVIII wieku*, Łódź 1975.
- Kumor B., *Radoszewski (Boksa-Radoszewski) Bogusław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIX, Wrocław 1986, s. 747–748.
- Litwin H., *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648*, Warszawa 2000.
- Lubczyński M., *Majątek ziemski kasztelana sandomierskiego Mikołaja Spytki Ligęzy*, [w:] *Miedzy Wisłą a Pilicą. Materiały historyczne*, t. I, red. K. Bracha, S. Wiech, Kielce 2000, s. 149–166.
- Lubczyński M., *Tarło Piotr Aleksander (Aleksander Piotr)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. LII, Warszawa–Kraków 2017–2019, s. 311–314.
- Lubczyński M., *Tarło Zygmunt Scypion*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. LII, Warszawa–Kraków 2017–2019, s. 327–329.
- Lubczyński M., *Tarnowski Jan (Jan Amor)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. LII, Warszawa–Kraków 2017–2019, s. 436–453.
- Lubczyński M., *Tarnowski Jan Krzysztof*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. LII, Warszawa–Kraków 2017–2019, s. 454–457.
- Lubczyński M., *Tarnowski Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. LII, Warszawa–Kraków 2017–2019, s. 526–533.
- Lulewicz H., *Radziwiłł Jan Jerzy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 197–199.
- Lulewicz H., *Radziwiłł Krzysztof zwany Piorunem*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 264–276.
- Łopatecki K., *Konfederacje byłych klientów, sług i pracowników Janusza Ostrońskiego działające w latach 1620–1621*, „*Studia Historyczne*” 2016, R. LIX, z. 3, s. 263–289.
- Łoziński W., *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku*, t. II (Wojny prywatne), wyd. 5, Kraków 1957.
- Machynia M., *Sanguszko (Sanguszkowicz) Dymitr*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 471–473.
- Machynia M., *Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 500–505.
- Mazur K., *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, Warszawa 2006.
- Melań A., *Ordynacje w dawnej Polsce*, Lwów 1929.
- Nagielski M., *Sieniawska z Kostków Katarzyna*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVII, Warszawa–Kraków 1996–1997, s. 97–99.
- Pielas J., *Sprawy rodzinne i majątkowe Teofili z Tarłów Ostrogskiej (zm. 1635)*, [w:] *VIII janowieckie spotkania historyczne: Tarłowie. Z dziejów kulturalnych, gospodarczych i politycznych rodu*, red. H. Gmiterek, A. Szymanek, Janowiec 2009, s. 75–115.
- Pietrzak J., *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1690)*, Warszawa 2016.

- Pirożyński J., *Dzieje jednego zajazdu*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1962, t. VII, s. 99–130.
- Przyboś A., *Komorowski Mikołaj*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 426–427.
- Seredyka J., *Magnackie spory o posiadłość kopyską w XVI i pierwszej połowie XVII w.*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu” 1975, Seria A, Historia, t. XIII, s. 59–111.
- Tazbir J., *Kiszka Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 507–508.
- Trawicka Z., *Kazimirski (Kazimierski) Tomasz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 295.
- Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziera, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992.
- Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002.
- Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1990.
- Urzednicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993.
- Urzednicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. M. Wolski, Kórnik 2007.
- Wasilewski T., *Radziwiłł Janusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, Wrocław 1987, s. 202–208.
- Wojtkowiak Z., *Ostrogski Konstanty Iwanowicz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 486–489.
- Wolff J., *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895.
- Zielińska T., *Ordynacje w dawnej Polsce*, „Przegląd Historyczny” 1977, t. LXVIII, z. 1, s. 17–30.
- Żelewski R., *Górkowa Elżbieta (Halszka z Ostroga 1539–1582)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. VIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960, s. 424–426.
- Żelewski R., *Jazłowiecki Hieronim*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965, s. 120–121.
- Żelewski R., *Łaska 1.v. Ostrogska z Kościeleckich Beata*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 222–224.
- Żelewski R., *Łaski Olbracht*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 246–250.
- Żelewski R., *Ostrogski Ilia (Eliasz)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław 1979, s. 480–481.

NOTKA O AUTORZE

Prof. dr hab. Zbigniew Anusik – kierownik Katedry Historii Nowożytnej w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego.

Zainteresowania naukowe: historia Polski i powszechna XVI–XVIII w., historia Szwecji XVI–XVIII w., stosunki polsko-szwedzkie w XVII–XVIII w., historia dyplomacji europejskiej w XVIII w., dzieje Wielkiej Rewolucji Francuskiej (1789–1799), elity dawnej Rzeczypospolitej, struktura własności ziemskiej w Rzeczypospolitej XVII w., genealogia polskich rodzin szlacheckich w XVI–XVIII w.

zbigniew.anusik@uni.lodz.pl